

Harald von Knorring

Sigillen från 1200-talets Rusteberg 193

Lars C. Stolt

Svenska heraldikers exlibris 215

Heraldisk litteratur siden sidst 237

Hæfte nr. 105 er udgivet med støtte fra Nordisk
Publiceringsnævn for humanistiske og samfunds-
videnskabelige tidsskrifter (NOP-HS) og Alnefelts Legat.

HERALDISK TIDSSKRIFT

Udgives af *SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA*, hvis medlemmer modtager det gratis. Tidsskriftet udkommer med to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år DKK 260,-. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte. Heraldisk Tidsskrift kan ikke købes i løssalg.

Redaktør

Rådgiver, cand.mag. Kaare Seeberg Sidselrud, aih, Granebakken 9, N-1284 Oslo, Norge - sidselrud@heraldik.org

Redaktion

Heraldisk konsulent, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, AIH, Rigsarkivet, Danmark - bartholdy@heraldik.org

Heraldisk rådgivare, fil.mag. Wilhelm Brummer - brummer@heraldik.org

Antikvariatsbøghandler Anders Guldhaug - guldhaug@heraldik.org

Hovrättsassessor, jur.lic. Martin Sunnqvist, Lunds universitet, Sverige - sunnqvist@heraldik.org

Redaktionsråd

Principal Records Specialist, D.Phil (oxon.) Adrian Ailes, AIH, FSA, FRHistS, The National Archives, UK

Amanuens, fil.kand. Tom C. Bergroth, AIH, Åbo Landskapsmuseum, Finland og Kungl. Maj:ts Orden, Sverige

Associate Professor, Ph.D. D'Arcy J. D. Boulton, AIH, FSA, Medieval Institute, University of Notre Dame, USA

Historiker, forfatter, cand.philol. Terje Bratberg, Norge

Universitetslektor, jur.dr., fil.kand. Eric Bylander, Göteborgs universitet, Sverige

Ph.D. Clive Cheesman, Richmond Herald, College of Arms, England

Cand.scient. Steen Clemmensen, AIH, Danmark

Fil.dr. Inga von Corswant-Naumburg, Sverige

Førsteamanuensis, dr. polit. Jan Oskar Engene, Universitetet i Bergen, Norge

Fil.dr.h.c. Vigdís Finnbogadóttir, Islands forhenværende Præsident, Island

Professor em., dr.philos. Erla Bergendahl Hohler, FSA, Universitetet i Oslo, Norge

Cand.mag. Poul greve Holstein, Danmark

Tandlæge, cand.odont. Per Hougaard, Danmark

Gymnasiumlærer Guðný Jónasdóttir, B.A., Island

Statsheraldiker, fil.dr. Henrik Klackenberg, AIH, Riksarkivet, Sverige

Museumsinspektør, cand.arch. Peter Kristiansen, Rosenborg Slot, Danmark

Professor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, aih, FRHistS, Københavns Universitet, Danmark

Forskardoktor, Ph.D. Antti Matikkala, aih, FSA, FRHistS, Helsingfors universitet, Finland

Stipendiat, cand.philol. Torgeir Melsæter, Universiteit Antwerpen, Belgien

Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, NTNU, Gunnerusbiblioteket, Norge

Kgl. ordenshistoriograf, f. d. riddarhusgenealog, fil.kand. Per Nordenvall, AIH, Riddarhuset, Sverige

Elizabeth Roads, MVO, AIH, Lyon Clerk & Snawdown Herald, Court of the Lord Lyon, Skotland

Professor, dr.phil. Georg Scheibelreiter, AIH, Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Østrig

Fil.dr. Leif Tengström, aih, Finland

© Societas Heraldica Scandinavica 2012

ISSN 0040-6966

Sats: Brødr. Fossum AS

Sat med 10/12 pkt. Arno Pro

Tryk og indbinding: AIT Otta AS, 2012

Papir: 130 gram Arctic Volume White

Materialet i denne publikation er omfattet af den norske *Åndsverklovens* bestemmelser.

Uden særlig aftale med Societas Heraldica Scandinavica er enhver fremstilling af kopier og tilgængeliggørelse kun tilladt i den udstrækning, som noget sådant er hjemlet i lov eller tilladt som følge af en aftale med Kopinor, *interesseorgan for rettighedshavere til åndsverk*.

Sigillen från 1200-talets Rusteberg

Af Harald von Knorring

TITLE: The seals of the holders of the castle Rusteberg in the 13th century

ABSTRACT: The article concerns the interpretation of the object on the seals of the holders of the castle Rusteberg in Thuringia in the 13th - 15th centuries. Objects depicted in seals can be misunderstood over the centuries. What has been understood to be an object can, after a thorough analysis, turn out to be meant as a straight line. In this context, it is important to pay regard to what was possible to achieve with an engraver's tool. A detailed study of ninety-one original seals with a certain figure, dated 1297 - 1424, shows that several engravers must have been involved, and that

- the top surface of the middle figure can not be considered as concave, but horizontally flat,
- the surrounding elements of the middle figure, right angles and in one case half circles, are all parts of a perfect square and a circle respectively,
- the surrounding elements are engraved in lower relief than the middle figure, and
- the complete figure is perfectly symmetrical.

These characteristic attributes can only be seen as highly intended. The conclusion follows that the Rusteberg seal shows a mill iron depicted in the location where it was in use, on top of the spindle, and with the typical double dovetailed shaped mill iron, together with the visible parts of the underlying square shaped (in one case circular) eye and bush of the bed stone.

KEYWORDS: sphragistics, heraldry, seal, mill iron, dovetailed, blazon

AUTHOR INFORMATION: Harald von Knorring, bailiff – haraldvonknorring@hotmail.com

I nom heraldiken stöter man ibland på sköldemärken som helt saknar, eller har givits högst tveksamma förklaringar. Ett sådant är det rustebergska sigillet, tillika ätten von Knorrings sköldemärke, vilket har sitt ursprung i 1200-talet. Från mitten av 1400-talet visar detta sköldemärke alltmer tilltagande avvikelser från sin ursprungliga

utformning, vilket kan tyda på att innebörden förblivit okänd i mer än fem sekel.

Med hjälp av ett omfattande och hittills okänt källmaterial skall här visas en förnyad tolkning, samt några metoder för analys och tolkning som därvid tillämpats. Likaså visas några av de felkällor som inverkat vid tidigare tolkningsförsök. Då arbetsmetoderna

Ill. 1: Sköldemärke på epitafium från 1658 över Casper Cnorrning i Botkyrka kyrka. Foto förf. *Charge on epitaph from 1658 for Casper Cnorrning in the church of Botkyrka, Stockholm. Photo: the author.*

inte är specifika för det här behandlade sköldemärket, kan de även vara av ett mer generellt intresse inom sfragistiken.

Några uttryck för att sköldemärkets innebörd faktiskt gått förlorad kan ses i den variation av benämningar som det givits i olika tryckta källor. Sålunda beskriver Posse sköldemärket som en "Schenkenbecher", samt en "zweihenkeligen Schenkbecher".¹

Levin Freiherr von Wintzingerode-Knorr skriver i en artikel daterad 1890, i vilken återges ett avtecknat sigill daterat 1364, "einen Humpen mit zwei Henkeln". Därtill nämner han just att familjemedlemmarna inte längre känner till eller förstår ursprunget till sitt sköldemärke.²

B. Siebert tar också för givet att Heinrich Knorres sigill från 1364 visar just ett dryckeskärl. Utan någon förklaring hävdar han även att ursprungsmotivet skall ha varit en knotig (ty: knorrig) trädgren. Likaså att det handlar om ett talande vapen, på så sätt att de som förde detta vapen också karaktäriserades av sina särskilt framträdande benknotor. Enl. Siebert har trädgrenen i detta talande vapen med tiden kommit att omvandlas till ett dryckeskärl.³

Carl Duval tar även han för givet att sköldemärket visar just ett dryckeskärl, samt att innehavarens ställning som en följd därav är ställd utom allt tvivel, nämligen som munskänk. Endast denna ställning skulle förklara förekomsten av ett dryckeskärl som sköldemärke. Således ett visst mått av cirkelresonemang här.⁴

Karl-August Deubner återger i en artikel 1930 delar av samtliga ovanstående hypoteser, ett ursprung i form av en knotig trädstam som sedan kommit att förändras till ett dryckeskärl med två handtag.⁵

I *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften* anges det som en "Schenkenbecher mit zwei eckigen Handhaben".⁶

1977 gav Släktföreningen von Knorring r. f. i Finland ut "Vårt släktvapen" av friherre Gotthard von Knorring.⁷ Författaren går dock inte närmare in på frågan om vad sköldemärket föreställer. Detta arbete kom senare att kompletteras, och ingår som ett eget kapitel i *Ätterna Knorring*.⁸

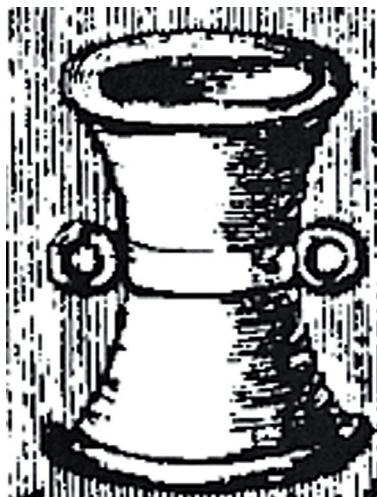
Sammantaget framgår ovan att ett flertal försök gjorts för att finna sköldemärkets förklaring. I intet fall har dock någon djupare analys förekommit, vilket också förklarar varför ytterligare ett trettiotal hypoteser prövats, bl. a. vallstamp, ankarslut, dubbelbägare, mortel, mörsare, städ med mera.

Ill. 2. Sköldemärke på epitafium från 1726 över friherre Jöran Johan von Knorring i Kungsholms kyrka i Stockholm. Foto förf. *Charge on epitaph from 1726 for Jöran Johan baron von Knorring in the Kungsholm church, Stockholm. Photo: the author.*

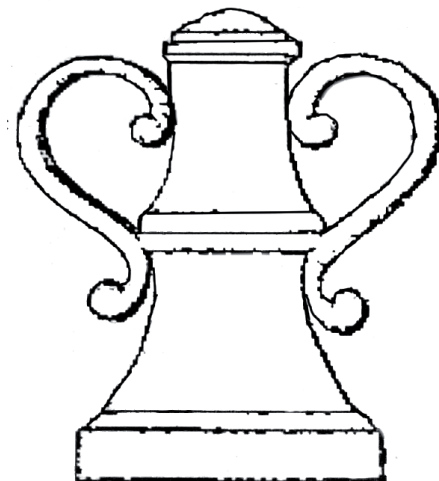
Ill. 4. Sköldemärke på vapensköld från 1800-talet för adliga ätten nr 66 Knorring på Ridarhuset i Helsingfors.

Charge on the coat of arms from the 19th century for the noble family no 66 Knorring at the House of Nobility in Helsinki.

Ill. 3. Sköldemärke på vapensköld från 1793 för den kurländska ätten Knorr.

Charge on the coat of arms dated 1793 for family Knorr in Kurland.

Ill. 5. Sköldemärke på vapensköld från 1837 för estländska ätten von Knorring.

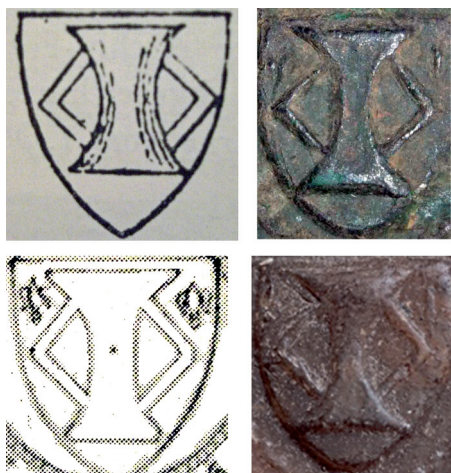
Charge on the coat of arms from 1837 for the Estonian family von Knorring.

Syftet med detta arbete är inte att bedöma tidigare tolkningsförsök. Mängden av varierade hypoteser har i stället inspirerat till att söka sköldemärkets ursprungliga förklaring. Arbetet syftar alltså till att finna vad det vid tiden för sin tillkomst avsågs att visa.

Hur har då sköldemärkets utformning förändrats över tiden? Några axplock, se ill. 1–5.

Som synes lever heraldiken, och skall ju så göra. Var tid sätter sin prägel. Muntlig tradition såväl som personliga preferenser hos både beställare och konstnär har haft sin inverkan på resultatet.

Trots att dessa exempel avviker kraftigt från det fåtal sigill som länge varit kända, har de ändå kommit att ligga till grund för tidi-

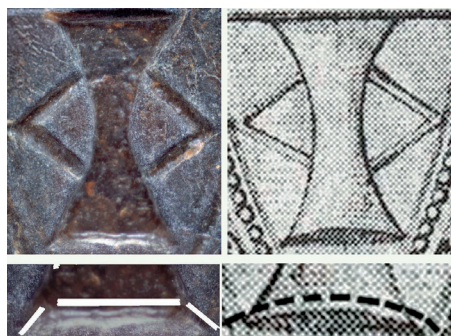
Ill. 6. Överst teckning från 1904 samt tecknarens förlaga från 15/8 1389 till höger därom. Därunder teckning från 1906 samt tecknarens förlaga från 1390 till höger därom. Båda sigillen är dock utförda med en och samma sigillstamp. Åter, om teckningar vore fria från subjektiva tolkningar borde således dessa två teckningar visa sig vara mycket snarlika. Tvärtom så avviker de kraftigt från varandra.

Above a drawing from 1904 and the drawer's model dated August 15, 1389 to the right. Below a drawing from 1906 and that drawer's model from 1390 to the right. However, both seals were made with the same stamp. If drawings would be rather unaffected from subjective interpretations, the two drawings on the left would also share more common attributes and identity. On the contrary, they are clearly deviating.

gare tolkningsförsök. Den högst begränsade tillgången på ursprungliga sigill, har medfört att man helt enkelt har fått nöja sig med det källmaterial som stått till förfogande.

Av rent kronologiska skäl utgör dock de heraldiska källorna ett högst osäkert underlag, jämfört med sigill av betydligt äldre datum.

Vid tidigare tolkningsförsök har även ett betydande inslag av avtecknade sigill ingått,

Ill. 7. Överst till vänster Conrad de Rustebergs sigill från 1297, förlaga samt teckning. Därunder visas med hjälplinjer hur tecknarens tolkning avviker från förlagan. Den konvexa form som teckningen visar, tillsammans med skuggningar och skrafferingar, kan även vara en följd av tidigare tolkningar, vilka således kan ha påverkat tecknarens uppfattning.

Above to the left the seal from 1297 of Conrad de Rusteberg, model and drawing. Below are guiding lines added to show the deviations from the original. The drawn convex shape, together with the illustrative shadowings, could also be explained as a result of the drawer's influences from earlier interpretations.

vilket tyvärr medfört ett flertal feltolkningar. Inte heller dagens högupplösta ateljéfoton är utan problem, men tillsammans med studier på plats ger de uppenbara fördelar i flera avseenden.

För att förstå, och därmed också kunna värdera teckningarna, måste en jämförelse mellan dessa och respektive förlagor göras. Den nu tillgängliga sigillsamlingen medger sådana jämförelser, utom i två fall (ett sigill gick förlorat 1943 i samband med andra världskriget, medan ödet för det andra sigillet är okänt). Jämförelsen visar på ett antal mycket speciella och närmast oundvikliga problem, vilka ej beaktats tidigare. Bland de

nu återfunna sigillen återfinns två, vilka har utförts med en och samma sigillstamp. Vart och ett av dessa sigill kom sedan vid 1900-talets början att avtecknas av två olika tecknare vid två olika tillfällen. Därav följer, att om teckningarna vore relativt fria från tecknarens personliga preferenser med mera, borde dessa teckningar också visa en viss överensstämmelse. Resultatet är dock som visas högst individuellt. Kanske var det heller inte avsikten att så objektivt som möjligt åstadkomma en exakt avbildning av förlagan? Tecknaren kan till exempel ha uppfattat en önskan från beställaren om att återge sigillet så som man då antog att gravören en gång avsåg (ill. 6, 7 och 8).

Mittfiguren har i tidigare tolkningar närmast undantagslöst uppfattats som konvex (trädstam, dryckeskärl, vallstamp, mortel, städ mm).

Här måste dock även rent gravyrtekniska aspekter beaktas. En sigillstamp som skall tryckas ned i (varmt) vax måste vara utförd med ett visst "släpp". Sigillstampens gravyr måste ha en (åtminstone svagt) konisk form, på så sätt att gravyren är något vidare vid stampens yta än inuti densamma. Om gravyren vore felaktigt utförd i detta avseende skulle vaxet inte släppa från sigillstampen.

Av detta följer att sigillet mittfigur mycket väl kan ha uppfattats som käriformig, utan annan grund än denna rent gravyrtekniska aspekt. Därtill kan någon enstaka gravör också ha överdrivit gravyrens bredd i basen för att ytterligare säkerställa sigillstampens praktiska användande.

Utöver detta föreligger än mer avgörande tekniska begränsningar, vilka till vissa delar närmast omöjliggör användandet av teck-

Ill. 8. Till vänster en teckning från 1906, i mitten tecknarens förlaga, Tyderich von Rusteborgs sigill från 1353. Hur pass skadad förlagan var vid tillfället för avtecknandet vet vi inte, men då det nu finns tillgång till ytterligare ett, därtill välbevarat sigill (från 1361) av samma sigillstamp kan en jämförelse göras. Som synes återges även här subjektiva tolkningar utan grund i förlagan.

To the left a drawing from 1906, in the middle the original model, the seal from 1353 of Tyderich von Rusteberg. Unknown is to what extent the model showed any damages when the drawing was made. But as now we have access to yet another seal (dated 1361) originating from the same stamp, a comparison can be made. Obviously, this drawing is also affected by personal impressions unsupported in the model.

ningar som underlag. Problem uppstår oundvikligen då ett fysiskt objekt (en förlaga i tre dimensioner) först avbildas i form av en gravyr, därefter som ett lacksigill, för att till sist avtecknas i ett tvådimensionellt plan.

Låt oss titta på det enklast möjliga exemplet för att åskådliggöra problematiken. Som förlaga för en gravyr betraktar vi en enkel rät linje, likt ett pennstreck. En gravör använder sedan sin stickel för att åstadkomma ett enkelt streck i den blivande sigillstampen. Därmed kommer dock förlagans enkla räta linje att återges som en tredimensionell figur. Och detta lika oavsiktligt som oundvikligt, då gravyrtekniken inte medger annat än tredimensionella figurer.

Ill. 9. Gravering av en enkel linje. Därefter resultatet i form av en tredimensionell volym, som övergår till 2 parallella linjer när den avtecknas.

Engraving of a simple line. Thereafter the result, a three dimensional volume, finally transferred into two parallel lines when being drawn.

Oundvikligen kommer alltså detta lack-sigill att visa en konvex formation i tre dimensioner och inte någon linje.

Vid avtecknandet kommer sedan denna detalj att återges i form av två parallella linjer. Från gravörens ursprungliga förlaga i form av en enkel linje, kan vi alltså se den stegvis förändras till två parallella linjer. Och detta utan någon annan avsikt än att så troget som möjligt återge sigillet (ill. 9).

En slutsats blir därmed att avtecknade sigill lätt kan leda betraktarens tankar fel. Man måste således beakta möjligheten att vad som till synes visar en volym, och då särskilt en långsträckt och smal sådan, kanske skall uppfattas som en enkel linje och inget annat.

Till hjälp för att avgöra huruvida en förlaga till en fin gravyr skall tolkas som en linje eller en volym, kan man studera de variationer på gravyrens bredd som sigillet i fråga visar. Hur fin gravyr kunde gravören åstadkomma? Som jämförelse kan bokstäver och andra tecken i sigillens omskrift användas. Enda sättet att åstadkomma en smalare gravyr än stickelns bredd var nämligen att också göra gravyren grundare. (För bredare figurer däremot användes stickeln upprepade gånger i bredd). Därmed kan man också närma sig en bedömning av vilka figurer i ett sigill som inte nödvändigtvis återger fysiskt gripbara

föremål, utan lika väl kan vara resultatet av en enkel linje i förlagan.

I fallet med det rustebergiska sigillet kan vi alltså inte ta för givet att sköldemärkets vinklar (respektive halvcirklar i ett fall) var avsedda att uppfattas som handtag. De kan lika väl ha varit avsedda att betraktas som enkla linjer, vilka då inget annat visar oss än en avgränsning mellan två ytor.

Förutom de ovan nämnda problemen skall även läggas sigillens storlek. Bredden på den centralt placerade skölden mäter endast ca 12 millimeter, inom vilken hela sköldemärket alltså graverats.

Av ovanstående följer all anledning att söka efter ytterligare källmaterial. Detta sökande har inriktats på sigill från tiden före ca 1400. Sådana återfinns företrädesvis på avtal (urkunder av pergament) som slutits eller bevitnats med sigill med just den sökta sigillfiguren. Sökandet har därför koncentrerats på att finna sigillerade urkunder som passar med plats, person och tid.

Tack vare tidigare utförd släktforskning, och då främst den av förre riddarhusgenealogen Pontus Möller m.fl., vet vi att denna sigillfigur fördes i slutet av 1200-talet av personer vilka hade sin hemvist på borgen Rusteberg i Eichsfeld, Thüringen.⁹ De huvudsakliga institutionerna att söka i har där

Ill. 10. 27/2 1297 S' + CON[RA]DI
DE [R]VSTE[BERC]
Landeshauptarchiv Sachsen-An-
halt, Abt. Magdeburg, U 18 Eichs-
feld, I, Nr 19.

Ill. 11. 5/6 1302 S' + CONRADI DE
RVSTEBERC
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Mariengarten Nr. 70.

Ill. 12. 18/3 1303 S' + CONRADI
DE RVSTEBERC
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Mariengarten Nr. 73.

för varit tyska arkiv, såväl kommunala stads-
arkiv som de delstatliga (av vilka det dess-
utom finns flera i varje delstat). För att
komma någorlunda rätt i det geografiskt
mycket spridda tyska arkivsystemet, har till-
gången till ett stort antal så kallade Urkun-
denbücher varit av avgörande betydelse.¹⁰
Dessa motsvaras närmast av de svenska ar-
kivens diplomatarier. Urkundsböckerna kan
vara mycket omfångsrika, på över 1.000
sidor. De har alla sitt eget tema, såsom en
geografisk avgränsning, eller en juridisk per-
son såsom ett kloster, ärkebiskopsdöme et-
cetera. Detta medför dock att de också ofta
överlappar varandra, på så sätt att flera ur-
kundsböcker refererar till samma urkund.

Författarna har förtecknat alla de ur-
kunder de funnit för sin valda avgränsning,
med datum, utställningsort samt urkundens

text, oftast på latin. I varierande grad har de
även angivit eventuell förekomst av sigill.
Såväl urkund som sigill kan därtill ha skadats
eller förkommit efter det att urkunden kata-
logiserades. För full visshet måste därför
varje urkund spåras till rätt arkiv, med kor-
rekt litterering och i nu gällande arkiverings-
system, samt studeras på plats.

På senare tid har några arkiv även över-
fört sina register till sökbara databaser,
i vilka allmänheten kostnadsfritt kan söka
via internet.

Efter tre resor (2006, 2009 och 2011) med
besök i ett 20-tal olika tyska arkiv, finns nu
tillgång till 91 sigill, daterade från 1297 till
1424. De flesta dessutom mycket väl bibe-
hållna trots alla olika betingelser som de kan
ha utsatts för under de gångna 600-700 åren.

Här visas ett urval av dessa (ill. 10–30).

Ill. 13. 21/9 1303 S' + BRUNO
DICTI DE RUSTEBERCH
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Mariengarten Nr. 76.

Ill. 14. 16/1 1305 S' + CONRADI
DE RVSTEBERC
Niedersächsisches Landesarchiv
Staatsarchiv Wolfenbüttel Urk 140
A Nr 25.

Ill. 15. 16/1 1305 + S' CONRADI
DICTI DE VREDELAT
Niedersächsisches Landesarchiv
Staatsarchiv Wolfenbüttel Urk 140
A Nr 25.

Ill 16. 28/9 1308 ...[DIC]TI DE
RVSTEBERCH...
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Weende Nr. 68.

Ill. 17. 27/10 1312 + S' LODEWICI
DE MENGERSVSEN
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Mariengarten Nr. 109.

Ill. 18. 24/8 1325 + S' ARNOLDI
DE RVSTEBERC
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Mariengarten Nr. 132.

Ill. 19. 12/3 1326 + S' ARNOLDI DE RVSTEBERC
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Reinhausen Nr. 20.

Ill. 20. 23/1 1339 + S' OTTONIS DE RVSTEB[E]RC
Staatsarchiv Würzburg Mainzer
Urkunden Nr. 788.

Ill. 21. 16/10 1341 [+ S' HEIS]ONI[S. CNORREN]
Stadtarchiv Goslar Urk 187 1341
16/10. Foto: förf.

Ill. 22. 16/10 1341 + S + TILONIS . CNORREN
Stadtarchiv Goslar Urk 187 1341
16/10. Foto: förf.

Ill. 23. 16/10 1341 S' CONRADI * DE * ODERA
Stadtarchiv Goslar Urk 187 1341
16/10. Foto: förf.

Ill. 24. 6/2 1343 + S' HENRICI DE RVSTEBERCH
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Reinhausen Nr. 23.

Ill. 25. 6/2 1343 + S' HEYSONIS
DE RVSTEBERG
Niedersächsisches Landesarchiv
Hauptstaatsarchiv Hannover Cal.
Or. 100 Reinhausen Nr. 23.

Ill. 26. 29/5 1350 S' [FR]ED[ER]ICI
DE RV[STEB]ER[G]
Staatsarchiv Würzburg Mainzer
Urkunden Nr. 1093.

Ill. 27. 4/4 1361 + S' TILONIS DE
RVSTEBERCH
Landeshauptarchiv Sachsen-An-
halt, Abt. Magdeburg, U 18 Eichs-
feld, I Nr 74.

Ill. 28. 15/8 1367 [...RL.VON RV-
STEBERG]
Staatsarchiv Würzburg Mainzer
Urkunden Nr. 2940.

Ill. 29. 22/2 1372 + S' KUNR[A]DI
* K[N]ORRIN
Bischöfliches Ordinariat Bistumsar-
chiv Erfurt, St. Marien, Stift, Urk.
I/681.

Ill. 30. 1390 S' OTE VON RVSTE-
BERG
Landeshauptarchiv Sachsen-An-
halt, Abt. Magdeburg, U 18 Eichs-
feld, I Nr 93.

En sammanställning av samtliga nu kända sigill kan göras på följande sätt:

Sigillets omskrift alt. (Namn enl. urkunden)	Antal sigill fr. samma sigillstamp	Datering
S' + CONRADI DE RVSTEBERC	12 st	1297–1307
+ S' CONRADI DICTI DE VREDELAT	4 st	1303–1305
S' + BRUNO DICTI DE RUSTEBERCH	4 st	1303–1305
...DE RVST... (...Conradus...dicti de Rusteberg)	1 st	1308
(... von Friedland)	1 st	1308
+ S' LODEWICI DE MENGERSVSEN	5 st	1308–1315
ARNOLDI DE RVSTEBERG	1 st	1312
+ S' ARNOLDI DE RVSTEBERC	3 st	1317–1326
(Hermannus de Schadeberch)	1 st	1319
+ S' CONR[AD]I DE [MEN]GERS[H]V[SE]N	1 st	1329
(Tyle von Scadeberg)	1 st	1335
+ S' [THID]ERICI DE RUSTEBERG	1 st	1338
+ S' OTTONIS DE RVSTEB[E]RC	1 st	1339
[+ S' CONRADUS DICTI DE MENGERSHVSEN]	1 st	1341
[+ S' HEIS]ONI[S . CNORREN]	1 st	1341
+ S + TILONIS . CNORREN	1 st	1341
+ S' [CONRADUS DE] MENGERSHVSEN	1 st	1341
S' CONRADI * DE * ODERA	1 st	1341
+ S' HENRICI DE RVSTEBERCH	2 st	1343–1345
+ S' HEYSONIS DE RVSTEBERG	2 st	1343–1345
+ S' OTTONIS DE RVSTEBERG	2 st	1343–1345
S' THIDERICI DE RVSTEBERG	2 st	1343–1345
S' FREDERICI DE RVSTEBERG +	3 st	1343–1355
+ S' HEYSONIS * KNORREN	1 st	1350
S' [FR]ED[ER]ICI DE RV[STEB]ER[G]	1 st	1350
+ S' HE[R]TWI[CH] KNO[RRE]	1 st	1353
TILONIS DE RVSTEBERG	3 st	1353–1364
TIDERICI DE RVSTEBERG	2 st	1355–1361
(Fredericus de Rusteberg)	1 st	1361
(Frederich [von Rusteberg])	1 st	1363
[...RL.VON RVSTEBERG]	2 st	1364–1367
S' OTE VON RVSTEBERG	3 st	1367–1390
[CONRADUS DE RVSTEBERG]	1 st	1369
+ S' KUNR[A]DI * K[N]ORRIN	1 st	1372
+ HERMANNI DE SODEN	1 st	1376
S' O[TTONIS VON RVSTEBERG]	1 st	1376
[OTTONIS DE RVSTEBERG]	1 st	1378
[+ S' ARNOLDI DE RVSTEBER[G]	1 st	1390
+ S' ARNOLD[I] DE RV[S[T]EBE[R]G	1 st	1396
S' THILONI DE RVSTEBERG	2 st	1411–1413
S' ARNOLDI DE RVSTEBERG	2 st	1411–1424
...RVSTEBER...	1 st	1413
(Hermann von R[usteberg])	1 st	1413
S' HEYNRICI DE RVSTEB[ERG]	1 st	1413
(Arnt von Rusteberge)	1 st	1415
...DL... (Arnd von Rusteberge)	1 st	1424
Oidentifera	8 st	1353–1388

Av dessa sigill är 67 stycken av äldre datum än de som legat till grund vid tidigare tolkningsförsök.

Samtliga sigill har registrerats individuellt med avseende på

- bild på sigillet
- bild på urkunden
- sigillets ordningsföljd på urkunden (vilken visar de sigillerandes inbördes rang)
- antalet sigill på urkunden
- datum för urkundens utställande
- text på sigillet (omskrift, legend, ägarens namn o. hemort)
- ägarens namn som det anges i urkunden
- arkivet i vilket urkunden förvaras
- urkundens identitetsbeteckning (ty: Signatur)
- namn på tryckta källor i vilka urkunden återges som excerpt och/eller på originalspråk
- fångstdatum och plats
- sammanfattning (ty: Regest) av urkunden.

Sigillen i samlingen återfinns i två olika, och kronologiskt klart avgränsade former. Mellan åren 1297 – 1355 är samtliga sköldformiga, medan de senare har rund form.

Den systematiska registreringen har medgivit ett antal intressanta konstateranden.

Samtliga sigill visar någon form av individuella egenskaper. Dessa kan vara följden av tillfälligheter i samband med sigillerandet, såväl som påverkan under senare tid. Exempelvis kanske vaxet inte hade optimal temperatur (och därmed fel konsistens), skador kan ha uppstått på grund av omild behandling,

olämpligt klimat i arkiven etcetera. Sådana individuella egenskaper är således unika, och återfinns därför heller inte på fler än ett sigill.

Utöver dessa egenskaper har även en annan typ av detaljer kunnat konstateras, vilka återkommer identiskt på fler än ett sigill. Dessa utgör också en grafiskt sett helt integrerad del av sigillfiguren, och skall därmed ses som ett resultat av sigillstampens gravyr. Tillsammans med övrig dokumentation såsom sigillets text och innehavarens namn i urkunden med mera, kan man därför också konstatera vilka sigill som utförts med en och samma sigillstamp. Då sådana detaljer härrör just från gravyren har även skadade, och delar av sigill kunnat hänföras till en viss sigillstamp, varvid även sigillets omskrift i flera fall har kunnat kompletteras.

Analysen av samtliga 91 sigill visar att de utförts med minst 47 olika sigillstampar. Då åtta stycken sigill inte har varit möjliga att identifiera i detta avseende, kan dock antalet unika sigillstampar vara (något) fler än 47. Då de olika sigillstamparna tillverkats under en period om 127 år (från 1297 till 1424) kan man även utgå från att ett flertal gravörer måste ha varit involverade.

Av detta följer att de systematiskt återkommande egenskaper som sigillen visar inte kan tillskrivas slumpen. De egenskaper som framstår som karaktäriserande måste istället anses vara högst medvetet och avsiktligt utförda.

En första bedömning av gravörernas arbeten visar en med tiden svagt avtagande precision. Från det äldsta sigillet daterat 27/2 1297 härrör sammanlagt tolv sigill, daterade fram till 16/2 1307. Av samma höga kvalitet finns sigill från ytterligare nio olika sigill-

stampar varav den senaste användes 1341. Dessa tio sigillstampar uppvisar samlingens högsta precision i gravvren, medan de något grövre figurerna återfinns på de som daterats senare. Enstaka avvikelser förekommer, men en med tiden avtagande precision kan ändå konstateras.

Tillverkningen av sigillstampar vid den här tiden utfördes ofta av gravörer vilka var internationellt kända och uppskattade för sina arbeten. Särskilt från Italien beställdes sådana arbeten. En sigillstamp måste därför också ha betingat ett högt värde. Då tiden kom för att ytterligare familjemedlemmar skulle ha sitt eget sigill, är det därför tänkbart att man ibland valde enklare förfaranden.

I stället för att göra flera långväga beställningar kan man ha valt att använda en inom familjen redan befintlig sigillstamp, som förlaga för någon gravyrkunnig på närmare håll. Ett sådant förfarande medför dock att den nya sigillstampen blir en kopia, varvid vissa avvikelser kan uppstå. Även ett sigill kan ha använts som förlaga, varav följer att den nya sigillstampen blir en kopia av en kopia, med allt större avvikelser som följd.

Att precisionen avtar med tiden innebär även det omvända, ju äldre sigillstamp desto finare gravyr. Det är därför möjligt att samlingens äldsta sigill från 1297 också kan vara från den första sigillstampen som utfördes med denna sigillfigur. Då tolv sigill från denna sigillstamp finns bevarade visar det också på att innehavaren hade en betydelsefull social position med anledning att sigillera ett flertal urkunder. Detta styrks också av att han i sigillens urkunder anges som miles (riddare) och advocatus (slottsfogde).

Ill. 31. Montage av sex sigill där hjälplinjer visar hur vinklarna respektive halvcirkelarna utgör delar av exakta kvadrater respektive en cirkel.

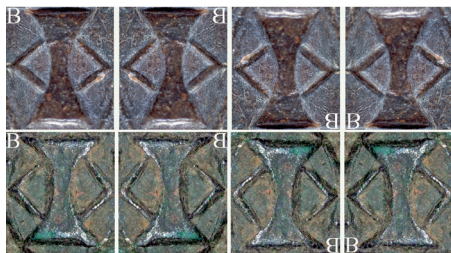
Montage of six seals, where guiding lines show how the right angles and the half circles are parts of a perfect square and a circle respectively.

Vid en mer detaljerad genomgång framgår ytterligare aspekter som även de är direkt karaktäriserande för samlingen, och därmed också måste anses vara fullt medvetet och avsiktligt utförda.

En sådan egenhet är formen på de omgivande vinklarna, samt i ett fall halvcirkelarna. Om man i tanken förlänger dessa, så kommer de systematiskt och konsekvent att bilda en perfekt kvadrat respektive cirkel. Enstaka, sent daterade och något avvikande sigill finns, men den nämnda egenskapen är ändå så dominerande och genomgående utförd att den inte kan förklaras som slumpmässig (ill. 31).

En annan karaktäriserande egenskap är mittfigurens dubbla symmetri. Figuren visar såväl vågrät som lodrät symmetri (ill. 32).

I förstone torde man uppfatta denna egenskap som ett resultat av rent estetiska ambitioner. Men om så vore fallet, och då antalet involverade sigillstampar är minst 47, så borde en viss variation i detta avseende kunna ses. Tvärtom, så är denna egenskap

Ill. 32. Montage av två sigill märkta med bokstaven B som hjälpsymbol. Sigillan visas här efter att först ha vänts vågrätt, sedan lodrätt, därefter ännu en gång vågrätt.

Montage of two seals, marked with the letter B. The seals are firstly turned over horizontally, thereafter vertically, and finally once more horizontally.

istället högst konsekvent tillämpad, och detta trots vissa variationer i andra avseenden. Denna dubbla symmetri måste därför även den anses som högst avsiktligt genomförd, och inte som ett resultat av enstaka individuella preferenser.

En rent teknisk och enkel förklaring kan dock ses till denna till synes märkliga symmetri. Den ursprungliga förlagan kan nämligen ha varit utförd för att ha en roterande funktion. Inom mekaniken är det också ett villkor att föremål som är avsedda för en roterande funktion måste vara just symmetriskt utformade vad gäller vikten. Och det enklaste sättet att säkerställa den nödvändiga balansen är med hjälp av just en symmetrisk form. Det omvända, ett roterande föremål som utformats med en asymmetrisk viktfordelning skulle medföra obalans och skador på konstruktionen.

Ytterligare en lika genomgående karaktäriserande egenskap i samlingen är att sigillfiguren utförts med olika hög relief, i två nivåer. Studerar man sigillan i detalj

Ill. 33. Montage av fyra sigill med hjälplinjer som får representera samlingens gravyr i olika hög relief.

Montage of four seals representing the consequently performed difference in the relief's height in the collection.

framstår mittfiguren som (minst) dubbelt så hög som de på ömse sidor omgivande vinklarna (respektive halvcirklarna). De omgivande figurerna är inte i något fall utförda med högre relief än mittfiguren, endast i något enstaka fall är de av samma tjocklek. Förekomsten av denna olika höga relief är så frekvent att även den är karaktäriserande för samlingen (ill. 33).

Sammantaget visar dessa detaljstudier att de olika gravörerna systematiskt återgivit

- mittfiguren med plan ovansida,
- vinklarna respektive halvcirklarna som delar av en perfekt kvadrat respektive cirkel,
- sköldmärket med dubbel symmetri,
- gravyren i låg respektive hög relief.

Därtill måste vi enligt ovan också beakta att enkla räta linjer inte går att återge på sigill som annat än till synes gripbara föremål, i det här fallet som vore de ett par handtag.

Sammantaget följer att inget stöd längre kan anses föreligga för att tolka sköldemärkets förlaga som en käriformig volym. Ej heller föreligger stöd för att vinklarna (respektive halvcirklarna) avsågs återge fysiskt gripbara objekt. Med minst lika hög grad av sannolikhet kan dessa i stället förklaras av att gravörens förlaga faktiskt visade delar av en kvadrat resp cirkel.

Hypotesen att ett kvarnsegel kan ha utgjort förlagan för det här studerade sköldemärket har prövats tidigare, men förkastats. Därvid har man dock sannolikt jämfört med de många exempel på säkra och kända kvarnsegel som återfinns i heraldiska källor, d.v.s. utan att finna någon förklaring till de förmodade vinkelformiga handtagen, ej heller till varför det för ett kvarnjärn så typiska och nödvändiga centrumhållet saknas.

Rent generellt, då sköldemärken alltid måste uppvisa en tillräcklig grad av individualitet, måste man dock utgå ifrån att sköldemärken som återger samma typ av föremål ser olika ut.

Därtill måste man beakta tidsskillnaden på åtminstone 400 år mellan de heraldiska källorna och det här aktuella sköldemärket, ett tidsspänn under vilken förlagan mycket väl kan ha utvecklats.

Då figuren till väsentliga delar påminner om ett kvarnjärn, föreligger således all anledning att studera den för sköldemärket samtida kvarntekniken närmare.

På grund av den monopolställning som en innehavare av kvarnrätt åtnjöt, kom

kvarntekniken i princip att förbli i stort sett oförändrad från det att den första gången beskrevs i litteraturen ända till slutet av 1800-talet. En av de få förändringar som ändå kom till stånd var ett successivt införande av ett kompletterande s. k. balanssegel. Vid tiden för de här aktuella sigillen gällde dock ännu samma utförande som från ett par hundra år före vår tideräkning.¹¹

För det följande måste här ges några begreppsförklaringar.

Ett kvarnjärn består egentligen av två föremål, en lodrätt stående och drivande axel (långjärnet), samt ett på dess övre ände, och vågrätt liggande, så kallat kvarnsegel. Ett sådant komplett kvarnjärn utgjorde länge de enda detaljer i en kvarn som tillverkades av järn, allt annat var utfört i trä. Kvarnjärnet var individuellt utformat för varje kvarn, eller närmare bestämt för varje kvarnstenspar. Då detta är en rent teknisk beskrivning av ett komplett kvarnjärn, så är det också främst inom kvarntekniken som man finner att dessa begrepp tillämpas strikt. Inom heraldiken däremot används ofta benämningarna kvarnjärn och kvarnsegel som vore de synonymmer.¹²

Ett kvarnstenspar består av en undre och stillaliggande kvarnsten, liggaren, samt en övre och roterande, den så kallade löparen. Kvarnjärnets axel monteras genom liggarens centrumhål, ögat, på så sätt att axelns övre ände sticker upp några centimeter ovanför liggaren. Axelnns övre ände var utformad med en rektangulär eller kvadratisk avslutning, för att passa i kvarnseglets centrumhål. Löparstenens undersida, på ömse sidor om dess öga, var utformad för att passa det egna kvarnseglet. Därmed gavs axeln ett fast

Ill. 34. 4 kvarnstenar. Nummer 1, 2 och 4 är löparstenar med undersidorna synliga, och de individuellt utformade kvarnseglen på plats. Nummer 3 är en liggarsten med sin ovasida synlig. Foto 1: Tim Green. Foto 2: Detlef Leuhren. Stenarna 3 och 4 visar typiska exempel på medeltida utformning av liggar- respektive löparsten.

Four millstones. Number 1, 2 and 4 are runnerstones seen from underneath, and their individually made two-armed rynds. Number 3 is a bedstone with its upperside visible. Photo 1: Tim Green. Photo 2: Detlef Leursen. The stones 3 and 4 show typical shapes of early medieval bed- and runnerstones.

ingrepp i såväl kvarnseglet som i löparstenen, varvid den roterande kraften kom att överföras till löparstenen.

Därtill möjliggjorde också kvarnjärnet den nödvändiga höjdjusteringen för optimalt avstånd mellan kvarnstenarna (ill. 34).

En viktig detalj för den här tiden var utformningen av liggarstenens öga, det hål i liggarstenens centrum genom vilket kvarnaxeln passerade för att nå upp till kvarnseglet i löparstenen. Axeln måste här ges någon form av stabilisering då den måste förbli i sitt absoluta rotationscentrum. Samtidigt krävdes ett visst mått av låg friktion. En för tiden vanlig och enkel lösning på detta var att först montera en stödjande lagring av trä (ty: Buchse, ung. hylsa, lagring, styrning, bussning) i liggarens öga. I centrum av denna lagring monterades sedan axeln, omgiven av läder och väl infettad.

Ett inte ovanligt problem vid stödjande lagring av roterande föremål är risken för

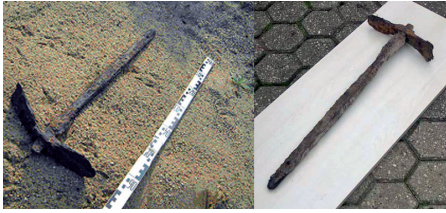
Ill. 35. På bilden visas en nyttillverkad replika av smidesjärn, vilken har utformats med samma proportioner som sigillfiguren på Conrad de Rusteborgs sigill från 1297.

A newly made replica made by wrought iron, and with the same proportions as the seal figure on the seal from 1297 of Conrad de Rusteberg.

att den omgivande lagringen börjar rotera med axeln. Skulle detta inträffa, till exempel på grund av för hög friktion, vore konstruktionen snabbt fördärvad. För att utesluta denna risk utformades liggarens öga, och därmed även lagringen, med en kvadratisk form (ill. 35).

Således enkla material och enkla tekniska lösningar. Även om liggarstenar med kvadratisk öga verkar ha varit en för tiden vanlig form, så förekommer även liggarstenar med cirkulärt öga (och därmed rund axelstyrning).¹³

Den ända sedan romartiden vanligaste formen på kvarnsegel betecknas i tysk kvarn-

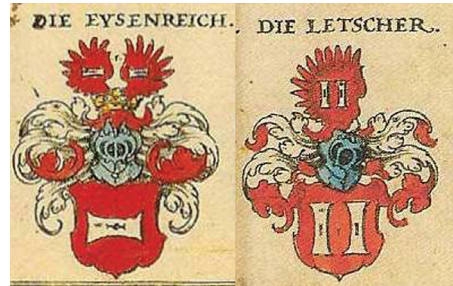
Ill. 36. Arkeologiskt fynd av kvarnejärn, M. Butler, se not 15. Endast ett fåtal medeltida eller äldre är kända, eftersom järn regelmässigt återanvändes. Detta exempel är funnet i Tyskland och daterat till 150-200 e. Kr. Därtill finns kvarnejärn från ca 400 e. Kr. funnet i Great Chesterford och från ca år 200 e. Kr. i Zugmantel. Samtliga är av samma form och utseende som på bilden, med tidstypiska kvarnsegel.

Archaeological findings of mill irons, M. Butler, see note 15. As iron always where re-used, only a very few medieval or even older ones are known. This example was found in Germany and dated 150-200 A. D. Another mill iron dated 400 A. D. has been found in Great Chesterford, England, and yet another one dated 200 A. D. has been found in Zugmantel, Germany. All of them are of the same shape as above, with typical mill rynds of their time.

teknisk litteratur som Doppelschwalbenschwanzförmigt, eller dubbelt svalstjärtsformat.¹⁴ En form som ännu vid tiden för de här studerade sigillen var mycket vanligt förekommande. Flera museala exempel står också att finna, främst då från mindre gårdskvarnar i vilka denna typ av kvarnejärn användes fram till slutet av 1600-talet (ill. 36).¹⁵

Slutsatsen blir att sköldemärket visar ett tidstypiskt kvarnejärn, omgivet av konturerna av liggarstenens likaså tidstypiska kvadratiske öga, till de delar som inte täcks av kvarnjärnet.¹⁶ Då kvarnseglets centrumhål nu också är fyllt av axeltappen återstår heller inget av kvarnseglets rektangulära centrumhål som går att återge i en gravyr.

Med detta ges också samtliga av de i sigillsamlingen noterade egenskaperna sin

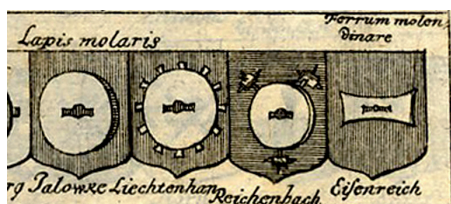
Ill. 37. Exempel ur J. Siebmacher.
Example from J. Siebmacher.

förklaring. Liksom att just den här formen på ett kvarnejärn heller inte återkommer på senare sigill eller sköldemärken, då den ju redan var i bruk.

Gemensamt för andra avbildade kvarnsegel är att dessa antingen återges mot bakgrund av den tillhörande löparstenen (med sitt cirkulära öga), eller som ett separat föremål. I båda fallen kan därför kvarnseglet återges med sitt centrumhål tomt, d.v.s. väl synligt (ill. 38 – 39).

Därtill varierades kvarnsymbolerna också på många sätt, såsom till antal, som hela eller delar, med olika grad av stilisering etcetera. Exempel på sådana variationer är (på delad sköld) ett halvt kvarnhjul eller en halv kvarnsten. Staden Mühlhausens stadssigill från 1231 visar till exempel två symmetriskt placerade kvarnjärn.

Typiskt för sigill och vapenföring är att man visade symboler för sin makt och status. Få företeelser är så förknippade med just makt och status som medeltidens innehav av kvarnrätt, och sköldemärken som påvisar detta är därför vanliga. Så till exempel återfinns i Siebmacher¹⁷ minst 21 stycken, medan

Ill. 38. Exempel på kvarnsymboler i P. J. Spener.
Examples of mill symbols in P. J. Spener.

Spener¹⁸ visar 11 sköldemärken med kvarntekniska figurer.

Innehavet av kvarnrätt var av särskilt stort ekonomiskt intresse. Det har sin grund i att kvarnrätten (nära förbunden med vattenrätten) juridiskt varit reglerad sedan Karl den Store, på 800-talet. Denna kvarnrätt bestod i huvudsak av tre delar. Tillgången till vattenkraft, vilken var den primära förutsättningen för kvarndrift. Med denna följde också tillgången på fiskerättigheter. Därtill kom en så kallad Mühlenbann, vilket gav varje kvarn en ren monopolställning. Spannmålsodlande bönder, vilka oftast arrenderade sin gård, var för det första inte tillåtna att anlägga någon egen kvarn. Därtill fick de heller inte välja fritt vid vilken kvarn de ville mala, då de endast fick nyttja en viss anvisad kvarn. Exempel finns på kvarnmonopol där upp till 60 byar ingick. Att kvarnar hade en viktig särställning visas också av att stöld av kvarnens mest centrala beståndsdel, kvarnjärnet, bestraffades med tredubbel straffsats.

I en förläning ingick dessutom ofta fler än en kvarn. Därmed kom kvarnar att få en särställning, och utgöra en av de ekonomiskt viktigaste och mest betydelsefulla tillgångarna. Näst slott och borgar, vilka i jämförelse

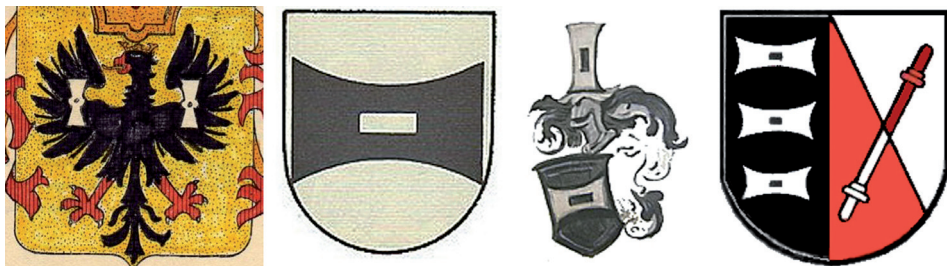
var av mest symbolisk natur, var kvarnarna de i särklass ekonomiskt mest betydelsefulla.

Då innehavet av kvarnrättigheter och kvarnar var så nära förbundet med makt och besittning, kom symboler för kvarnar och kvarnföremål också att användas för att visa detta. Det är i dessa ekonomisk-historiska förhållanden som förklaringen står att finna till att kvarnsymboler fått en utbredd tillämpning inom såväl sfragistik som heraldik, samt även på mynt.¹⁹

Vad gäller det rustebergiska sigillet förklaring, måste utöver den tekniska och kulturella bakgrunden även visas att innehavarna också var i besittning av kvarnrätt. Innehav av kvarnrätt var än mer begränsad än rätten att äga andra former av fast egendom, innebärande att endast få inom adeln var berättigade till detta.

Slottet Rusteberg (Eichsfeld, Thüringen) löd under ett av de tre mäktiga ärkebiskopsdömena, nämligen det av Mainz. Ett uttryck för ärkebiskopsdömet av Mainz' makt kan ses i det faktum att inom ett geografiskt mycket vidsträckt område räknades ytterligare minst 512 olika borgar och befästningsanläggningar till tillgångarna under hög- och senmedeltiden. För att lösa förvaltningen av dessa omfattande besittningar utvecklades ett system med olika former av förläningar. I korthet handlade det om att ärkebiskopen överlätt slott, gods och gårdar med tillbehör på vissa villkor.

Det var endast länsherren (ärkebiskopen), adeln och klostren som hade rätt att äga, förläna och förlänas fastigheter. Övriga, de ofria, saknade denna rättighet. Ärkebiskopen hade ett självklart intresse av ett nära

Ill. 39. Från vänster: vapenskölden på staden Mühlhausens (Thüringen) stadsvapen från 1800-talet, med två kvarnsegel. Därefter ett sällsynt rent exempel på ett typiskt medeltida kvarnsegel, vapenskölden för Stricker von Herisau, in Silber ein schwarzes Mühleisen, trots att sköldemärket visar kvarnseglet utan axel. Ur Ernst H., Signer, Jakob. Appenzellisches Wappen- und Geschlechterbuch. Stämpfli, Bern 1926. Därefter vapen för Heumueller, in Schwarz ein silbernes Mühleisen. Längst till höger, distriktet Mühlhausens (vid Neckar, Stuttgart) vapensköld visande tre kvarnsegel samt en kvarnaxel.

From the left: the 19th century coat of arms for the city of Mühlhausen (Thuringia), with two mill rynds. Thereafter an uncommonly clear example of a typically medieval mill rynd, the shield for the Stricker von Herisau family. From Ernst H., Signer, Jakob. Appenzellisches Wappen- und Geschlechterbuch. Stämpfli, Bern 1926. Thereafter the coat of arms for the Heumueller family. To the far right the coat of arms for the district of Mühlhausen (at Neckar, Stuttgart) showing three mill rynds and a mill spindle.

och förtroendefullt förhållande till de maktigaste och mest välbeställda släkterna inom förvaltningsområdet. Kanske i första hand för att undvika konkurrens om makten.

Därtill behövde ärkebiskopsdömet också tillgång till resurser för försvar, samt för anfall för att återta förlorade positioner. Ett ömsesidigt beroendeförhållande kom därför att utvecklas mellan ärkebiskopsdömet och de förlänade, som på vissa villkor fick disponera ärkebiskopsdömets egendomar. Därmed fick ärkebiskopsdömet tillgång till såväl lojala lokala representanter som de önskade väpnade resurserna.

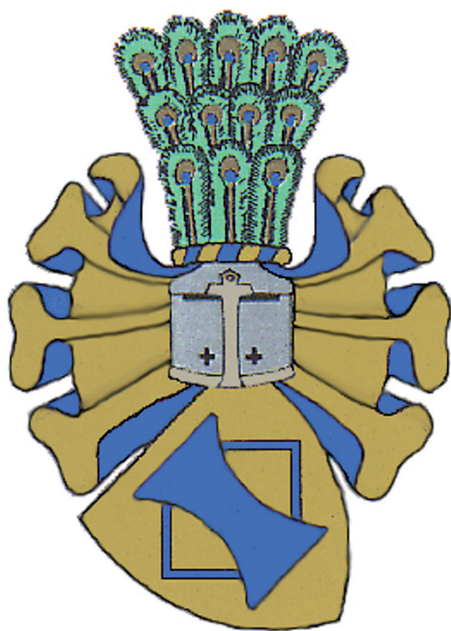
Sådana förläningar kunde vara av olika slag, vissa kunde t ex ärvas vidare medan andra mot ersättning skulle återgå till länsherren enligt vissa villkor. Förläningarna gällde stora egendomar, såsom slott, borgar, gods, byar, kvarnar, gårdar, jord, vatten, skogar mm.

Adelns utbyte av detta var främst av ekonomisk natur, då den därmed kom att utöka sitt redan stora innehav av egendomar.²⁰

På detta sätt kom också Mainz' östligaste och samtidigt viktigaste utpost, slottet Rusteberg, att disponeras av flera generationer som förde den sigillfigur som behandlas här. Denna släkt hade sin privata besittning i byn Uder (lat. Odera, Othera), strax öster om Rusteberg.

De förlänade egendomarna sköttes i praktiken av ofria bönder, arrendatorer och daglönare, mot en förmodligen ringa del av avkastningen. Kvarnarna drevs heller aldrig av de som förlänats desamma, utan av mjölnare som mot arrendeersättning fick bruka kvarnen på viss tid och på vissa villkor.

En dominerande institution vid den här tiden var klostren. De kunde ha mycket stora innehav av gods och andra egendomar, och

Ill. 40. Släktvapen för ätten von Knorring.
Coat of arms of the von Knorring family.

ha hundratals klosterbröder eller klostersistrar beroende på vilken orden de tillhörde. De egendomar som disponerades av klostren var ofta förläningar från adliga personer, ibland även med återköpsrätt. Inom adeln var det inte ovanligt att man genom en förläning till ett kloster försäkrade sig om en plats för sina döttrar. Så även för änkor och för den egna ålderdomen.²¹

Ju värdefullare förläning man tillställde klostret, desto högre rang kom döttrarna att få. Med ett sådant arrangemang kunde alltså en adelsperson försäkra sig om ett inflytande vida större än vad de egna egendomarna medförde.

Ett flertal urkunder visar också att rustebergarna i flera fall var i besittning av den så betydelsefulla kvarnrätten. Några exempel på detta återges här. Texten som visas är så kallade Regesten, korta sammanfattningar på tyska av respektive handskrivna urkund på latin.

12/3 1252

Heidinricus vicedominus de Rusteberg belehnt Jutta, die Ehefrau des Erfurter Bürgers Eberhard von Wechmar, und ihre Kinder mit einer Mühle zu Erfurt, einem Backofen, einem Eigengut zu Linderbach und allen Gütern, die Eberhard von Wechmar von ihm zu Lehen hatte.²²

27/12 1276

Vizedominus Heidenreich von Rusteberg für Hermann Hugo: ...über die Zehnten von Land und einer Mühle in Reinoldshusen.²³

25/8 1299

Hermann von Schadeberg, Burgmann zu Rusteberg, bekennt sich zu der Urkunde des Erzbischofs Gerhard (II.) von Mainz, durch die ihm eine Mühle zu Heiligenstadt und der halbe Zehnt zu Hadewartshausen als Burglehn übertragen wird.²⁴

21/9 1303 (vidhängande sigill till denna urkund, se sigillsamlingen ovan)

Konrad Arnoldi sowie seine Brüder Bruno von Rusteberg und Konrad Niger verzichten gegenüber dem Kloster Mariengarten auf jedes Recht an zwei Mühlen in Witzenhausen.²⁵

17/9 1323

Heinrich, Vizedom de Rusteberg, miles, verkauft ...Erzbischofe von Mainz...seinen Rechten und Zubehörungen ... die Mühle in Swabbach frei und unbeschwert... (därutöver även förläningen av slotet Rusteberg, 23 gårdar samt sina hälften av bl.a. 4 gods, 1 by, 2 arrenden och 2 berg).²⁶

Av dessa exempel på urkundstexter framgår således rustebergarnas rätt att inneha såväl fast egendom i allmänhet som kvarnrätt.

Sköldemärket visar således ett typiskt och tidigt medeltida kvarnjärn på dess avsedda plats (*ill. 40*).

Blasonering, i samråd med statsheraldiker Henrik Klackenbergs:

Sköld: I fält av guld ett kvarnjärn lagt över konturen av en snedruta, allt blått.

Hjälms: belagd med vulst av guld och blått

Hjälmtäcke: blått fodrat med guld

Hjälmprydnad: tolv (5, 4, 3) naturfärgade påfågelsfjädrar

Noter

- 1 Posse, Otto. Die Siegel des Adels der Wettiner Lande bis zum Jahre 1500. Bd V sid 45, sid 88.
- 2 von Wintzingerode-Knorr, Levin Freiherr. Mühlhäuser Heimatblätter, Beilage zum Mühlhäuser Anzeiger, Nr. 7, 1938.
- 3 Siebert, Bernhard. Uder und seine Geschichte. Cordier, Heiligenstadt 1938. Sid 159 ff.
- 4 Duval, Carl. Das Eichsfeld, Sondershausen 1845, sid 406.
- 5 Deubner, Karl-August. Unser Eichsfeld, Duderstadt 1930, årg. 25, mars nr. 3, sid 49 ff.
- 6 von Stackelberg, O. M. Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften Teil 2, 1.2: Estland. Görlitz 1930.
- 7 von Knorring, friherre Gotthard. Vårt Släktvapen. Helsingfors 1977.
- 8 Möller, Pontus, et. al. Ätterna Knorring. Helsingfors 2000.
- 9 Möller, P. Se not 8.
- 10 Acht, Peter. Mainzer Urkundenbuch Bnd I 1137 – 1175. Darmstadt 1931.
Acht, Peter. Mainzer Urkundenbuch Bnd II 1176 – 1200. Darmstadt 1971.
Bode und Hölscher. Urkundenbuch der Stadt Goslar und der geistlichen Stiftung daselbst IV (1336 bis 1365). Hendel Verlag, Halle 1905.
Bode und Hölscher. Urkundenbuch der Stadt Goslar und der geistlichen Stiftung daselbst V (1366 bis 1400). Hendel Verlag, Berlin 1922.
Boetticher, Manfred. Urkundenbuch des Stifts Hilwartshausen. Hannover 2009.

Böhlau, Herman. Kloster Ichterhausen. Weimar 1893.

Böttiger, Manfred. UB Mariengarten. Hildesheim 1987.

Hamann, Manfred. Urkundenbuch des Klosters Reinhausen. Hannover 1991.

Herquet, Karl, Schweineberg, W. Urkundenbuch der ehemals freien Reichstadt Mühlhausen in Thüringen. Waisenhauses Verlag, Halle 1874.

Hertel, Gustav. Urkundenbuch des Klosters Unser Lieben Frauen zu Magdeburg. Halle 1878.

Jäger, Julius. Urkundenbuch der Stadt Duderstadt bis zum Jahre 1500. Hildesheim 1885.

Prinz, Joseph. Münsterisches Urkundenbuch Bnd I, Stadtarchiv Münster 1176 – 1440. Münster 1960.

Schmidt, Alois. Urkundenbuch des Eichsfeldes, Teil 1. Magdeburg 1933. Nytryck Mecke, Duderstadt 1977.

Schmidt, Aloys. Urkundenbuch des Eichsfeldes, Teil 2. Duderstadt 1997.

Schmidt, Gustav. Urkundenbuch der Stadt Göttingen bis zum Jahre 1400. Hannover 1863.

Will, Cornelius. Regesten zur Geschichte der Mainzer Erzbischöfe von Bonifatius bis Heinrich II. 742-1288. Innsbruck 1877-86.

Wolf, Johann. Eichsfeldisches Urkundenbuch. Göttingen 1819.

- 11 Geschichte und Technologie der alten Wassermühlen. Artikel i Sächsische Heimatblätter 18, 1972, sid 145, 149 ff.

Poppe, Johan Heinrich Moriz u. Röwer, Johann Friedrich. Geschichte der Technologie seit der Wiederherstellung der Wissenschaften bis an das Ende des achtzehnten Jahrhunderts. Göttingen 1807, sid 113.

Kleeberg, Wilhelm. Niedersächsische Mühlen-geschichte. Detmold 1964. Sid 15 ff.

Schrader, Mila. Das zweite Leben der Blenhorster Wassermühlen. Hinter den Höfen 2002, sid 6.

- 12 Grimm, Jacob und Wilhelm. Deutsches Wörterbuch, Leipzig 1854-. MÜHLEISEN, n. in den getreidemühlen die eiserne achse, um welche sich der obere mühlstein bewegt: müleisen, subscus ferrea.

Poppe, J., se not 11.

Kleeberg, W., se not 11. Sid 15 ff, 45.

SAOB spalt: S1644; tryckår: 1965

- 13 Hockensmith, Charles D. The Millstone Industry. A Summary of Research on Quarries and Producers in the United States, Europe and elsewhere. Kentucky Heritage Council 2009.
- 14 Poppe, J., se not 11.
Oldenstein, J. Seminar „Denkmäler zur antiken Technikgeschichte“. Hausarbeit zum Thema „Mühlen, Mahlwerke, Wassermühlen, Ölmühlen, Weinpressen“. 2001. Sid 12ff.
Pierer, Heinrich August. Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit oder neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe. Morge-Niemand, Volym 20. Alteburg 1849.
Ehrenberg, Knoblauch u. Hoffman. Bauerlexikon. Zweite Auflage Frankfurt am Main, 1843. Sid 462 ff.
Switalski, Martina. Landmüller und Industrialisierung: Sozialgeschichte fränkischer Mühlen im 19. Jahrhundert. Internationale Hochschulschriften, Bd 450. Münster 2005. Sid 249.
Juhlin Dannfelt, H. Lantmannens uppslagsbok. Norstedt & söner, Stockholm 1923. Sid 677.
- 15 Butler, Michaela. Eine seltene Mühlenachse aus einer villa rustica in Schmidt. Archäologie im Rheinland 2004, Stuttgart 2005. Sid 120 f.
Gleisberg, Hermann. Triebwerke in Getreidemühlen, eine technikgeschichtliche Studie. Düsseldorf 1970. Sid 23.
Oldenstein, J., se not 14.
Baatz, D. Ein Beitrag zur römischen Mühlen-technik. Saalburg Jahrbuch 47, 1994. Sid 21 ff.
Staubitz, Hans-Jürgen. Die Mühlsteine des spätkeltischen Heidetränk-Oppidums im Taunus. Philipps-Universität Marburg 2007. Sid 19, 31.
- 16 Baatz, D. Ein Beitrag zur römischen Mühlen-technik. Saalburg Jahrbuch 47, 1994. Sid 21 ff.
Butler, Michaela, se not 15.
Geschichte und Technologie etc., se not 11. Sid 145.
Gleisberg, Hermann, se not 15.
Kleeberg, W., se not 11 sid 45.
Neuburger, Albert. Die Technik der Altertums. 1919. Sid 96.
Oldenstein, J., se not 14.
Pierer, H. A., se not 14.
Schrader, M., se not 11.
Staubitz, H.-J., se not 15.
- 17 Siebmacher, J. Grosses und allgemeines Wapenbuch, Nürnberg 1856-1967.
- 18 Spener, Philipp Jakob. Operis heraldici pars generalis & specialis. Frankfurt am Main, 1717.
- 19 Gockel, Michael und Zotz, Thomas. Thüringen, Volym 2, Del 3–4, Max-Planck-Institut für Geschichte. Göttingen 1984-1986.
Kleeberg, W., se not 11. Sid 59.
- 20 Grimm, J. o. W., se not 12.
Grathoff, S. Mainzer Erzbischöfsburgen, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2005.
Geschichte und Technologie etc., se not 11. Sid 148.
Switalski, M., se not 14. Sid 249.
Kleeberg, W., se not 11. Sid 33, 43ff.
Kropac, Ingo Herbert. Mühlen und Mühlenrecht in der Steiermark während des Mittelalters. Graz 1983. Sid 99.
Kleeberg, W., se not 11. Sid 34ff.
- 21 Geschichte und Technologie etc., se not 11. Sid 146.
Siebert, B., se not 3. Sid 16.
Kleeberg, W., se not 11. Sid 35, 102, 379.
- 22 von Winzingeroda-Knorr, Levin Freiherr. Die Wüstungen des Eichsfeldes. Mecke Verlag Duderstadt 1995. Sid 852.
- 23 Niedersächsisches Landesarchiv Hauptstaatsarchiv Hannover Cal. Or. 100 Weende Nr. 26.
- 24 Schmidt, A., se not 9, Teil I. Sid 494.
- 25 Niedersächsisches Landesarchiv Hauptstaatsarchiv Hannover Cal. Or. 100 Mariengarten Nr. 76
- 26 von Winzingeroda-Knorr, se not 23. Sid 862 ff.
Grathoff, S., se not 21. Sid 367 ff.
Reinhold, Josef. Mühlen und Müller im Eichsfeld. Verein für Eichsfeldische Heimatkunde e.V., Duderstadt 2007. Sid 10: 2.

Svenska heraldikers exlibris

Av Lars C. Stolt

TITLE: Bookplates of Swedish heraldists

ABSTRACT: The library of a bibliophile unveils the character of its owner. Especially a bookplate reveals much of the owner of the books. My interest to collect bookplates is due to the fact that one of the best ways to get a collection of heraldic examples is to collect bookplates. The bookplates of heraldists, and how they personally apply their heraldry, have a particular interest. Bookplates of heraldists are published in the famous Slovakian bookplate artist Zdenko G. Alexy's work in three volumes "Exlibris armales" 1983, 1984, 1985 and in Brian North Lee's book "Some bookplates of heralds and related ex-libris" from 2003. The present article is a follow-up on Swedish heraldists.

KEYWORDS: library, bibliophiles, exlibris, heraldry, bookplate artists

AUTHOR INFORMATION: Lars C Stolt, European patent attorney – stolt.lars@uvtcmail.se

En boksamlares bibliotek fungerar som ett permanent och trovärdigt karaktärsvittne för sin ägare, men först när han satt sin sista bok på hyllan och dött, kan de enskilda volymerna utan ägarens störande och förvillande ord avslöja sin ägares karaktär och hur han hade gjort anspråk på dem med en namnteckning på försättsbladet eller helst ett exlibris på pärmens insida. Inte minst exlibriset avslöjar mycket om böckernas ägare.

Mitt intresse för att samla exlibris, även kallade bokägar märken, har sin grund i att ett av de bästa sätten att åstadkomma en heraldisk exempelsamling är

att samla exlibris. Heraldikern och exlibristen Arvid Berghman författade den bästa introduktionen till exlibrissamlande i sin förnämliga bok "Exlibris" från 1956. Där skrev han "De äldsta exlibrisen voro i övervägande grad *heraldiska*, och de bästa ha alltid varit det".

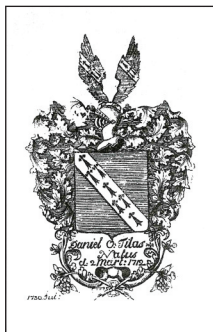
Av särskilt stort intresse är det att studera heraldikers och härolders egna exlibris, och se hur de personligen tillämpar sin heraldik. Med härolder menas här heraldiker, som även har en ceremoniell funktion, framförallt brittiska. Heraldikers exlibris finns publicerade i den kände slovakiske exlibriskonstnären Zdenko G. Alexys trebandsverk "Ex libris armales" 1983, 1984 och 1985, som i stor utsträckning bygger på hans kontakter vid de internationella heraldikkongresserna, och i Brian North Lees bok "Some bookplates of heralds and related ex-libris" från 2003. Föreliggande framställning är en uppföljning av nämnda verk, men inriktad på svenska heraldiker. Med heraldiker avses här såväl heraldiska teoretiker som konstnärer och oavsett om verksamheten varit yrkesinriktad eller intresseinriktad, den senare en kategori vars omfattning det förvisso kan föreligga skilda åsikter om. Eftersom det i detta fall rör sig om heraldikers bokägarmärken, anges i första hand vederbörandes viktigare heraldiska bibliografi.

Inledningvis meddelas följande rörande exlibris. Ett exlibris skall fästas på frampärmens insida, lämpligen upptill till vänster innanför eventuella inre denteller för att lämna plats för kommande ägares exlibris eller till höger, om skyddsomslaget bibehålles. Texten på ett exlibris kallas *legend*. Inte sällan förekommer heraldiska exlibris som saknar legend med ägarnamn, förlitande sig på att vapnet för en heraldiskt kunnig är tillräckligt identifierande. En diskussion om stundom förekommer är vidare huruvida exlibris bör tryckas i flera färger, varvid ibland framföres den åsikten att vissa böcker inte skulle tåla färgexlibris, men samma in-

vändning skulle kunna riktas mot exlibrisens stil och utformning. Detta leder inte sällan till att samma person skaffar sig flera exlibris för skilda ämnesområden. En annan åsikt som förekommer är att exlibris skall användas endast i bundna böcker, en enligt min mening onödig inskränkning. Själv använder jag exlibris till och med på småtryck och särtryck. Exlibriskonstnärer har ofta opusnummer på sina exlibris, och då oberoende av sina andra konstnärliga verk.

Liksom sköldemärket i mannens del av ett alliansvapen vändes av *courtoisie* mot hustruns, förekommer det stundom att sköldemärket i ett heraldiskt exlibris vändes så, att det blir riktat mot bokens titelsida, något som det dock föreligger skilda meningar om. De på bytesmarknaden förekommande exlibrisen är i första hand framställda med konstgrafisk teknik, t. ex. kopparstick, tornål, etsning eller litografi, och som bokägarmärken användes dessa mest i dyrbarare verk. Man sätter ju inte gärna ett exlibris i en bok, som är värd endast en bråkdel av själva exlibrisets värde, och man tar då till billigare exlibris, mångfaldigade t. ex. i boktryck eller offset. En typ av exlibris som, beroende på sin sällsynthet bland nordiska heraldiker, inte närmare behandlas här är *superexlibris*, dvs en pärmstämpel för frampärmens utsida (se frontespisen, som visar ett för mig av Magnus Bäckmark utformat *superexlibris*).

En spridd uppfattning eller missuppfattning är att ett exlibris inte enbart skall ange bokens ägare, utan även symbolisera ägaren och hans intressen, även om exlibriset inte visas offentligt, utan enbart uppenbaras för eventuella lånare av boken och för efterkom-

Ill. 1a

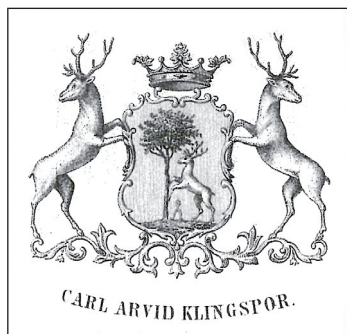
Ill. 1b

mande ägare. Denna uppfattning leder ofta till den åsikten att en och samma person inte skall ha fler än ett exlibris. Ett faktum är att många boksynta personer och även biblioteker inte använder sig av exlibris, vilket förvånar en exlibrist. Om nu detta beror på att de av blygsamhet inte vill synas i en boks proveniens eller anser att ett exlibris skulle sänka bokens andrahandsvärde. Det senare blir dock i regel fallet med ägarens mer eller mindre taffliga namnteckning, såvida inte ägaren är en känd kulturperson. I alla händelser gynnas inte andrahandsvärdet av att en namnteckning klipps bort från det fria försättsbladet. Boken kan då räddas genom att den nye ägaren kan fylla ut det klippta bladet med sitt exlibris, som då får accepteras i en annan placering än på frampärmen.

En naturlig början på denna genomgång är de svenska riksheraldikernas exlibris. Den förste riksheraldikern med kända exlibris var Daniel O:son Tilas (1712–1772), friherre, kammarherre, grafiker, bergsråd och landshövding, som var riksheraldiker 1767–72.

Hans problem med utarbetandet av adelsvapnet för Carl von Linné är kända (se *Heraldisk Tidsskrift* 9:318f). Tilas tecknade och stack i koppar 1730 åt sig ett exlibris som obetitlad adelsman (ill. 1a). Inte mindre än fem ytterligare exlibris är kända för denne mångsysslare, varav ett (ill. 1b) är ett kopparstick, sannolikt av Jean Erik Rehn, även detta med hans vapen som obetitlad adelsman och med valspråket VIVITUR INGENIO.

Ryttmästaren Carl Arvid Klingspor (1829–1903) var riksheraldiker 1880–1903 och stor författare av heraldica. Han gav ut band II-V ur fembandsverket i färg "Sveriges Ridderskaps och Adels Wapenbok" och med Bernhard Schlegel "Svensk heraldik" och "Den med sköldebref förlånade men ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättartaflor" samt som riksheraldiker "Baltisches Wappenbuch" med vapen tecknade av den tyske heraldikern Adolf Matthias Hildebrandt, "Handbok i praktisk wapenkonst" (i själva verket svensk utgåva av Hildebrandts "Wappen-Fibel" från 1887, men fräckt nog med Klingspor angiven som ende upphovsman) och "Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok". Ett av hans exlibris (ill. 2a), tryckt i litografi, är av okänd konstnär och tillkommet tidigast 1852. Ett annat (ill. 2b), likaledes av okänd upphovsman, är tillkommet 1865, har sigillform med det klingsporska vapnet på ryttarens sköld och hjälm samt är tryckt dels i litografi och dels i boktryck och i flera pappersvarianter. På

Ill. 2a

Ill. 2b

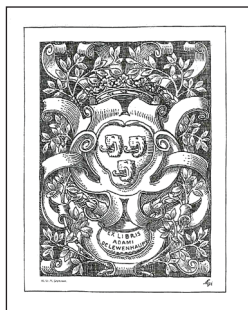
Ill. 2c

schabrakat återges hans övriga tre anor: de Bruce, Posse och Staël von Holstein. Då Klingspor blivit riksheraldiker lät han Adolf Matthias Hildebrandt teckna det sista exlibriset (ill. 2c), även detta i sigillform, men enbart med vapnet, och tryckt i boktryck och i flera pappersvarianter.

Klingspors efterträdare som riksheraldiker 1903–31 var Adam Lewenhaupt (1861–1944), greve, överstekammarherre och Timmermansordens generalguvernör. Han författade bl. a. "Heraldikens uppgift och betydelse" och "Adelsvapnen och den svenska heraldiken", men ägnade göromålen som riksheraldiker ett förstrött intresse och lät sin sekreterare Harald Fleetwood sköta det mesta. På 1910-talet var han ordförande i den då existerande Svenska Heraldiska Föreningen, vars sekreterare var Harald Fleetwood. Lewenhaupt lät 1900 Agi Lindegren teckna hans exlibris (ill. 3), som trycktes i ståltryck av Hasse W. Tullberg, en reproducerande djuptrycksteknik som då var på modet. Hans heraldiska bibliotek såldes till stor del antikvariskt, försett med hans exlibris.

Den siste riksheraldikern, 1931–1953, var ovannämnde Harald Fleetwood (1879–1960), friherre, ceremonimästare och löjtnant. Han skrev "Handbok i svensk heraldik", "Sveriges kungavapen under medeltiden", "Magnus Ladulås krona" (Historisk Tidskrift) och om heraldik i Bonniers Konversationslexikon. Tillsammans med sin företrädare Adam Lewenhaupt grundade han 1941 Heraldiska Samfundet, som emellertid somnade in på 1960-talet, men väcktes till liv 1992. Fleetwood lät 1942 Brita Grep teckna hans exlibris (ill. 4a) i sigillform, som trycktes i boktryck. Ett år senare lät han dansk-tysken Friedrich Britze gravera ett exlibris (ill. 4b), som även reproducerades i boktryck.

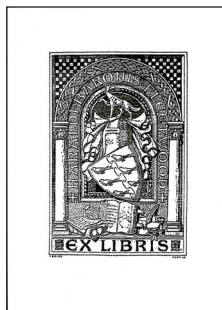
Riksheraldikern ersattes 1953 av en tjänst på Riksarkivet med titeln statsheraldiker, som var chef för den självständiga heraldiska sektionen och vars förste innehavare blev Gunnar Scheffer (1909–1981), jur. kand., fil. lic., kammarherre, ceremonimästare, kapten och överarkivarie i Timmermansorden. Han publicerade "Häradsvapen inom Skaraborgs län", "Svensk vapenbok för landskap, län och

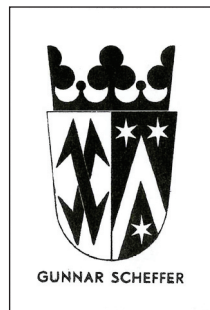
Ill. 3

Ill. 4a

Ill. 4b

Ill. 5

städer", "Heraldisk spegel" och "Studier över Peter Wieselgrens manuskript Svensk vapentolkning". Scheffer lät 1936 Arvid Berghman komponera hans exlibris (ill. 5), som trycktes i boktryck och typografi i två storlekar, den mindre i brunt.

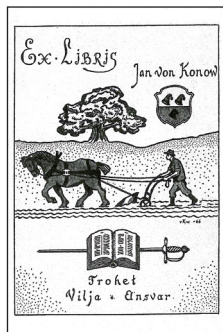
Sedan Jan Raneke återtagit sin ansökan, blev nästa statsheraldiker 1975-81 Jan von Konow (f. 1922), fil. lic., major, militärskriftställare, museichef och författare av "Sveriges adels historia". Han tecknade 1966 sitt eget exlibris (ill. 6), tryckt i boktryck och med en bonde, som plöjer med en hästdragen plog som huvudmotiv, och med vapenskölden som ett av bimotoiven. Nederst valspråket TROHET VILJA ANSVAR. Exlibrisets innehåll antyder att von Konows egentliga intresse inte är heraldik, och han blev inte heller gammal på posten, utan övergick 1981 till Armémuseum.

Hittills hade den heraldiska sektionen hållit till i f. d. riksheraldikerämbetets lokaler, men 1983 fick den lämna dessa, förlorade sin självständighet och överfördes till riksarkivets medeltidssektion, vars chef tillika

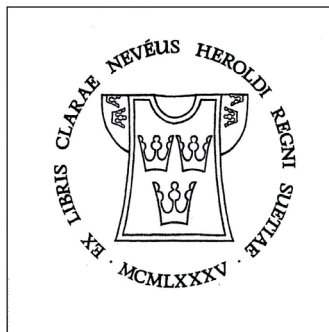
blev statsheraldiker. Som skäl angavs besparingar, och det kan stämma, men det synbara skälet var vissa oegentligheter i verksamheten som till och med ledde till rättegångar.

Nästa statsheraldiker blev Clara Nevéus (f. 1934), fil. dr, förste arkivarie och sedermera ledamot av Svenska Vapenkollegiet. Hon tjänstgjorde som statsheraldiker 1983-99 och är textförfattare till "Ny svensk vapenbok", "Medeltida småkonst" och "Våra landskapssymboler", där hon djärvt nog sätter ut hakan och förser landskapsvapnen med postament och sköldhållare under användande av landskapens djur och blommor. Åt henne tecknade Zdenko G. Alexy 1985 ett exlibris (ill. 7), tryckt i offset och visande en häroldskåpa med lilla riksvapnet. Detta exlibris torde dock aldrig ha använts.

Nästa kategori heraldiker i denna sammanställning är sådana som sökt sig till Riksheraldikerämbetet som amanuens eller sekreterare och vilka ofta brinner för heraldiken och inte sällan tar egen ställning i heraldiska frågor. Kaptenen Johan Kleberg (1883-1957) var förste sekreterare vid Riksheraldikeräm-

Ill. 6

Ill. 7

Ill. 8

betet, mynt- och medaljvårdare i Timmermansorden och redaktör för Ointroducerad Adels Kalender 1935-49. Liksom det under Lewenhaupts tid som riksheraldiker var dennes sekreterare Harald Fleetwood som skötte ämbetet, var det i praktiken Kleberg som under Fleetwoods tid som riksheraldiker skötte ämbetet. Hans magnum opus var "Heraldiskt lexikon över å svenska riddarhuset introducerade ätter" från 1919, och han beställde 1939 sitt exlibris (ill. 8) från Friedrich Britzes son Johannes. Det graverades i koppar, men trycktes i ståltryck. Exlibriset visar den äldre släktgrenens vapen, som antogs redan på 1800-talet. Den yngre släktgrenens vapen saknar morhuvudet mellan vesselhornen.

Den ovan nämnde Arvid Berghman (1897–1961), fil. kand., försäkringstjänsteman och hovkamrerare, var amanuens, senare notarie, vid Riksheraldikerämbetet 1932-49 och kanslist vid Kungl. Majestäts Orden (KMO). Förutom den ovan nämnda boken "Exlibris" skrev han en rad uppsatser i skriftserien "Meddelanden från Riksheraldikerämbetet" och i Svenska Exlibrisföreningens

årsböcker med flera, men är mest känd för sitt "Heraldiskt vademecum", sina borgerliga vapenrullor och boken "Nordiska ordnar och dekorationer". Hans borgerliga vapenrullor utgavs då Riksheraldikerämbetets registrering av ofrälse vapen efter omkring fyra år upphörde. Såsom anställd i försäkringskoncernen Skandia såg han till att denna registrerades varumärken med heraldiskt innehåll, som unikt nog även blasonerades i kungörelserna, vilket var en för såväl Patent- och registreringsverket som varumärkesombuden främmande materia. Vid granskning av varumärken är nämligen formen viktigare än innehållet. Boken "Dynastien Bernadottes vapen och det svenska riksvapnet" renderade Berghman chargin hovkamrerare. I ett förgäves hopp om den ännu finare titeln hovintendent utgav han "Heraldisk bilderbok" (efter mönster av "Les lys et les lions" av Pierre Joubert) tillägnad den 5-årige kronprinsen Carl Gustaf. Testamentariskt skänkte han sitt heraldiska bibliotek om bortåt 1500 titlar till Kungl. Biblioteket, där samlingen förvaltas av en

Ill. 9a

Ill. 9b

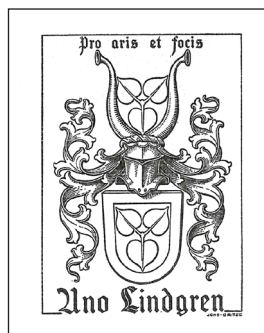

Ill. 9c

stiftelse (se Adam Heymowski: Arvid Berghmans heraldiska samling i Kungl biblioteket, Biblis 1963–1964). Tyvärr godtogs inskränkningen i testamentet att böckerna inte får utlånas ens till andra biblioteks forskarsalar. Berghman beställde 1934 av Friedrich Britze ett exlibris (ill. 9a), som trycktes i boktryck. Som framgår är vapnet spegelvänt i exlibriset för att bli vänt mot bokens titelsida, och konstnären har utformat ändarna av hjälm-täckets flikar som bergmanssläggor. Året därpå beställde han från den schweiziske heraldikern Hans Lengweiler ett exlibris (ill. 9b) med vapnet utformat som en fana, tryckt i boktryck i två färger, och 1936 fick den tyske heraldikern Otto Hupp teckna honom ett exlibris (ill. 9c), som trycktes i boktryck i två färger. I samtliga exlibris förekommer valspråket PER ASPERA AD ASTRA.

Den minst sagt omstridde Uno Lindgren (1915–1992), socionom, revisor och avdelningsdirektör i Vägverket, var 1949–50 sekreterare vid Riksheraldikerämbetet, varpå han hos JK, JO och åklagarväsendet gjorde en lång rad anmälningar mot riksheraldikerns

verksamhet. Hans magnum opus var boken ”Heraldik i svenska författningar” från 1951, och samma år startade han, delvis som en protest mot riksheraldikern, Svenska Kommunalheraldiska Institutet, vilket utarbetade ett 50-tal kommunala vapen, tecknade av Sven Sköld, vilka sedan beskrevs i bl. a. Bygd och Natur. Uno Lindgren hade från 1942 ett av Johannes Britze tecknat exlibris (ill. 10a), tryckt i boktryck och med valspråket PRO ARIS ET FOCIS. Då han blev sekreterare vid Riksheraldikerämbetet lät han ämbetets heraldiska konstnär Brita Grep teckna ett exlibris (ill. 10b) med hans ämbetsvapen, tryckt i boktryck. Då Lindgren ingått äktenskap med ingenjören Maij-Lise Kuylenstierna 1965 fick Sven Sköld teckna ett alliansexlibris (ill. 10c), tryckt i boktryck och typografi. Originellt nog var vapensköldarna hopkedjade, vilket emellertid inte hindrade att äktenskapet upplöstes redan 1968. Uno Lindgrens sista exlibris (ill. 10d) visar hans titel- och ordensinnehav och tecknades 1986 av pronuntien och ärkebiskopen i romersk-katolska kyrkan Bruno B. Heim. Det visar Lindgrens åttakan-

Ill. 10a

Ill. 10b

Ill. 10c

tiga frimurarsköld (han var frimurare från 1944), vilket är en poäng, eftersom katolska kyrkan inte direkt estimerar Frimurareorden. Bakom vapenskölden ses den påvliga S:t Gregorius den Stores ordens kommendörskraschan, ovanför Nordstjärneordens stjärna och nedtill riddarkedjan för den portugisiska S:t Jakobs av Svärdet orden. Titeln "ilustissimo señor" hade han i egenskap av kommendör med kraschan av spanska Alfonso X den Vises orden. De som deltog i heraldikkongressen i Madrid 1982 såg honom motta denna orden, vilket dock inte skedde ur kung Juan Carlos hand. Denna hand fick emellertid alla kongressdeltagare trycka. Uno Lindgrens hämnd på sina heraldiska motståndare tog sig uttryck i att det arkiv som han, inklusive Svenska Kommunalheraldiska Institutet, efterlämnade numera finns på Riksarkivet, men med förbehållet att det inte blir tillgängligt förrän 2025. Hans heraldiska bibliotek såldes antikvariskt.

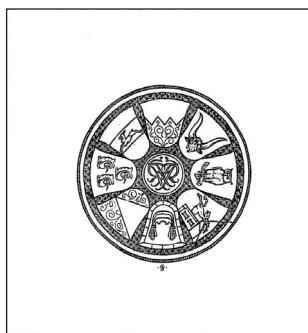
Olika uppfattningar i frågor på ett sådant område som heraldikens nutida tillämpning är inte ovanliga, och överdrivna åsikter

återspeglas gärna i skilda länders litteratur, ofta grundade på oviljan att skilja mellan fasta heraldiska regler och rena lämplighetsåtgärder och smakfrågor. Dessa skilda åsikter leder stundom till ovänskap och till och med hat. Sålunda uppstod ovänskap i hög grad mellan de lättretade herrarna Arvid Berghman och Uno Lindgren inbördes och gentemot riks- resp. statsheraldikerna Harald Fleetwood och Gunnar Scheffer. Under den internationella heraldikkongressen i Stockholm 1960 hade dock borgfred ingåtts. (Se även nedan angående Kedja.) Tyvärr lever vissa motsättningar fortfarande kvar bland heraldiker.

Fredric Rudbeck (1909–2000), friherre, kammarherre, verkställande direktör för juvelerärföretaget Atelier Borgila och kapten, var under Riksheraldikerämbetets sista år amanuens och sekreterare där och 1953 tf. riksheraldiker. I skilda skrifter publicerade han uppsatserna "Riksheraldikernas vapenexlibris", "Några reflexioner om ortvapen" och "Personella sköldemärken i territoriella vapen". Hans fina heraldiska bibliotek såldes

Ill. 10d

Ill. 11

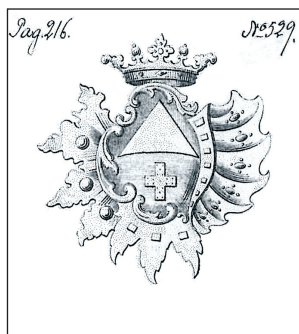
Ill. 12

1996 antikvariskt med tryckt katalog, med bl. a. rariteten Philip Jacob Speners "Operis heraldici, pars generalis & pars specialis", Frankfurt am Main 1717 och 1680 bland de 479 numren. Emellertid hann han ångra sig innan han avled och köpte själv tillbaka vissa titlar. Rudbecks eget exlibris var ett kopparstick från 1960 (ill. 11) av Göran Boström, opus 14. Där ses runt hans spegelmonogram FCRR hans åtta anvapen: Rudbeck, Oxenstierna af Korsholm & Wasa, von Essen, von Rehausen, Bonde af Björnö, Banér, Leijonhufvud och Rålamb. Exlibriset var tryckt i 500 exemplar, men även i en variant i 20 exemplar med sköldar utan damaskering och handkolorerade.

Sedan vi nu lämnat riks- och statsheraldikerna och deras amanuenser och sekreterare behandlas övriga heraldiker i kronologisk ordning efter födelseår. Heraldikern och kammarherren Carl H:son Uggle (1725–1803) är känd för sina böcker "Inledning till heraldiken" från 1746 och "Afhandling om Swea rikets urgamla wapn de tre kronor" från 1760. Hans exlibris (ill. 12) är ett kopparstick med vapnet och utan legend.

Eric Wilhelm af Edholm (1817–1897) var förste direktör för K. M:ts hovkapell och spektakler och översatte som sådan teaterpjäser. Han var dessutom Karl XV:s förste hovmarskalk och i denna egenskap förde han en liggare över kungens ordnar med anteckning om när de stiftades, hur de skulle bäras, om kedja brukades etc., således en rent praktisk handbok för hovmarskalkens arbete. Liggaren, som numera ingår i mina samlingar, är bunden i ett elegant skinnband med stora riksvapnet, titeln "Hans Majestät Konung Carl XV:s ordnar", inre denteller och för- och eftersättsblad av siden. Den upptar 33 ordnar och är försedd med af Edholms exlibris (ill. 13). Det visar hjärtvapnet i ett kopparstick tryckt i sepia och saknar ägar-namn. De handskrivna siffrorna anger bokens nummer i hans bibliotek om cirka 5000 band och "ett tusental ströskrifter".

Riksantikvarien Hans Hildebrand (1842–1913) var en erkänd medeltidsforskare och numismatiker, som skrivit om de svenska landskapsvapnen i *Antiquarisk tidskrift för Sverige*. Han förde ett mycket säregt exlibris

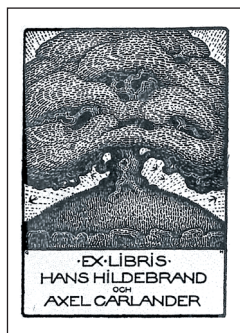
Ill. 13

Ill. 15

Ill. 16

Ill. 14

(ill. 14), nämligen ett samexlibris tillsammans med sin måg, grosshandlaren Axel Carlander (1869–1939). Då det gäller äkta makar är det inte ovanligt med s. k. allians-exlibris för markering av gemensamma böcker, men att ha sitt bibliotek gemensamt med en mera avlägsen släkting är mycket ovanligt.

En raritet i mitt bibliotek är Immanuel Webers "Examen artis heraldicae, maximum partem ex insigniopero Speneriano collectum", tryckt i Jena 1713 och sambunden med Claude François Menestriers "Wolanständige Adels-Zierde", tryckt i Ulm 1694. (Pietismens fader Philip Jacob Spener är här således sambunden med jesuitpatern Menestrier, vilka trots olika religiositet samarbetade heraldiskt.) Av de fyra kända tidigare ägarna har två sina exlibris in-

klistrade: överstelöjtnanten Wathier de Besche (1867–1950), vars exlibris (ill. 15) är tecknat av Brita Grep, och kammarrättsrådet Karl Grillo Ankarswärd (1900–1992), som 1950 själv tecknade sitt, något amatörmässiga exlibris (ill. 16). Huruvida dessa herrar kan betecknas som heraldiker kan givetvis diskuteras, men denna unika volym talar för detta.

Kammarherren, förste kanslisekreteraren och friherren Carl Fredrik Lagerfelt (1881–1962) ägde ett exemplar av Carl Arvid Klingspors "Handbok i praktisk wapenkonst". I boken hade Lagerfelt som exlibris (ill. 17a) målat det lagerfeltska vapnets hjärtsköld, en utsökt akvarell med en slagskugga över skölden. Senare skulle han åt sig teckna ett tryckt inklistringsexlibris (ill. 17b) med vapnet.

Ernst E Areen (1882–1943), med. kand., fil. dr, kulturhistoriker och direktör för det av honom skapade AB Scriptor, ett institut "för forskning och kulturell förmedling". (Detta bolag skall inte förväxlas med dagens företag med denna firma.) Han var kanslist vid Kungl Majestäts Orden och känd som författare

Ill. 17a

Ill. 17b

Ill. 18

av boken "De nordiska ländernas officiella belöningsmedaljer, heders- och minnes-tecken" och medförfattare till trebandsverket "De nordiska ländernas riddarordnar" och till "När och hur böra ordnar bäras". I filmen "General von Döbeln" från 1942 medverkade han som historiskt sakkunnig. Han förde ett exlibris (ill. 18) tecknat 1909 av Gusten Widerbeck, tryckt i boktryck och med valspråket HORAS NON NUMERO NISI SERENAS. För folianter använde han ett större exlibris i träsnitt. Areen, som författade även största delen av Timmermansordens minnesskrift 1911–1936, erhöll högsta graden i orden 1943, men någon vapensköld blev aldrig komponerad för dem som under andra världskriget erhöll denna grad.

Emanuel Bergman (1887–1948), med. dr och överläkare, var en intresserad heraldiker och exlibrist och skrev boken "Medicinska emblem och symboler" och artiklar om Dalslands, Eskilstunas och Åmåls vapen i skilda tidskrifter. Han hade flera exlibris, bl a ett av Einar J:son Kedja i tvåfärgs lino-snitt 1943 (ill. 19).

Den nästan legendariske konstnär som från 1914 till sin död var vapenmålare hos KMO och målade alla serafimerriddares vapen i 64 år var David Friefeldt (1889–1978), för vilken den sista internationella heraldiska kongressen var den i London 1976, tog på sitt älskvärda sätt aktiv del i Svenska Exlibris-föreningens arbete. Han tecknade 1939 sitt eget exlibris (ill. 20), tryckt i boktryck och med hans valspråk DOMINUS SCUTUM MEUM.

Den ovannämnde Göran Boström (1900–1984), guldsmedsmästare, graverade heraldiska exlibris i koppar, bl. a. sitt eget exlibris (ill. 21), som graverades 1964 och visar hans 1960 själv komponerade vapen med en gyllene knap, omkring vilken sköldytan damaskerats.

Tandläkaren Gunnar Trönberg (1904–1986), som skrev uppsatser om Sankta Apollonia och tandläkares exlibris, franska exlibris från 1500-talet till 1815 och den heraldiske konstnären pater Bernard Flüeler, förde flera exlibris, varav ett av Johannes Britze från 1946 tryckt i boktryck efter ett

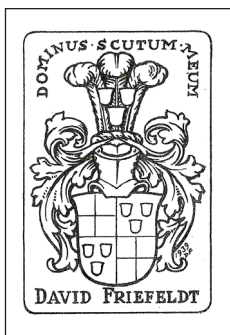
Ill. 19

Ill. 21

Ill. 22

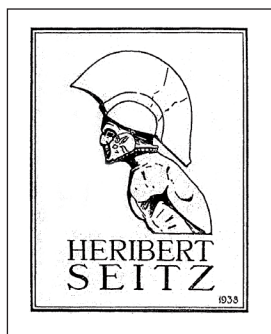
Ill. 20

kopparstick. Trönberg var riksspelman, kallade sig baron, återopande adelskap från den 1946 till- och avsatte italienske kungen Umberto II, och förde ett däremot svarande vapen. Detta vapen visas med valspåket AVE CRUX SPES UNICA förutom i ovannämnda exlibris i det exlibris (ill. 22) som Jan Raneke tecknade 1953, tryckt i boktryck i tre färger.

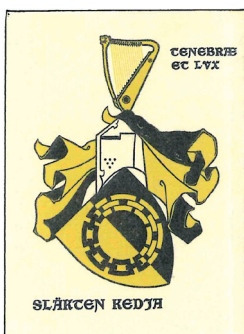
Heribert Seitz (1904–1987), fil. dr, docent, styresman för Armémuseum och intendent för Timmermansordens konst- och vapensamling, är i heraldiska sammanhang känd för sin bok "De tre kronorna", som 1961 hävdade den gamla uppfattningen att det var Albrekt av Mecklenburg som införde de tre kronorna i svenska riksvapnet och att dessa syftade på "heliga tre konungar". Han fick

emellertid fem år före sin död uppleva hur dessa teorier grusades. Sitt exlibris (ill. 23) hade han själv tecknat 1938 och tryckt i boktryck, men han kunde även ha använt ett heraldiskt märke med det anslående vapen (i svart fält ett nedkommande lejonben av guld) som han antog då han 1966 erhöLL högsta graden i Timmermansorden. I anslutning till exlibriset brukade Seitz anteckna bokens accessionsdatum.

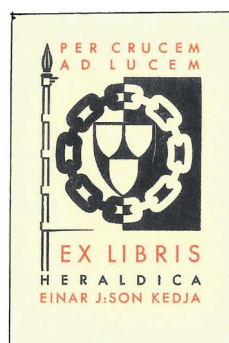
En annan legendarisk figur i svensk heraldik är Einar J:son Kedja (1907–1993), som mest var verksam under 1930- och -40-talen och med sin medverkan i uppslagsverket "Lille Jätten" från 1944 introducerade heraldiken hos den tidens ungdom. Han var en av stiftarna 1941 av Heraldiska Samfundet, vars vapen och exlibris han tecknade, och drev i Stockholm företaget Heraldica. Som scout under hela sitt liv utvecklade han den svenska scoutheraldiken. Han hade en närmast religiös inställning till heraldisk färg- och formgivning och betraktade konstnären som en kristen evangelist; han blev katolik och broder i Franciskanerorden. Under de

Ill. 23

Ill. 24a

Ill. 24b

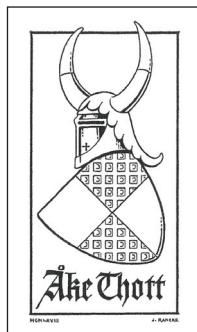
år som Riksheraldikerämbetet i början av 1930-talet registrerade ofrälse vapen ansökte han om registrering av sitt vapen, något som avslogs, och då hans vapen sedan aldrig registrerades i Berghmans vapenrullor anar man en motsättning mellan dessa heraldiker. Plötsligt dök dock Kedja upp, nästan ett halvsekel efter sin gärning och ett år före sin död, på en retrospektiv utställning över hans verk på Armémuseum i anslutning till kongressen i Uppsala 1992. Han återkom då tyvärr till gamla oförrätter som han ansåg sig ha utsatts för. Sitt första exlibris (ill. 24a) tecknade han 1938, tryckt i tvåfärgs boktryck och avsett för hela släkten Kedja, och sitt andra (ill. 24b) mera personliga 1943 med en variant av vapnet som fana, varvid släktens valspråk TENEBRÆ ET LUX utbyts mot hans personliga PER CRUCEM AD LUCEM. Emellertid använde han inte alltid sina exlibris, t. ex. i sitt exemplar av den magnifika "Schweizer Fahnenbuch", som han förvärvade i juni 1943 och numera ingår i mitt bibliotek. Sitt heraldiska bibliotek sålde han nämligen antikvariskt.

Åke Thott (1908–2001), friherre och överstelöjtnant, är mest känd för sina uppsatser i Heraldisk Tidsskrift om Vasavapnet. Hans exlibris (ill. 25) tecknades av Jan Raneke 1968 och trycktes i boktryck.

Erik Spens (1908–1995), greve, jur. kand. och hovrättsråd, var svensk redaktör för Heraldisk Tidsskrift och ordförande i Svenska Exlibrisföreningen. Han lät Jacques de Wærn 1985 teckna hans exlibris (ill. 26), som trycktes i offset och visar sköldbilden utformad som fana och valspråket SI DEUS QUIS CONTRA? Såsom exlibrist skaffade han sig även ett par andra exlibris.

Den ovannämnde heraldiske konstnären Sven Sköld (1909–1986), som anlätades av Arvid Berghman i dennes "Borgerlig vapenrulla" från 1950 och "Heraldisk bilderbok" från 1951 samt av Uno Lindgren i Svenska Kommunalheraldiska Institutet, tecknade 1944 sitt eget exlibris (ill. 27), tryckt i boktryck. Det visar i svart eller brunt hans sköldfigur (i silver en röd sköldpadda med guldbevärning) frilagd.

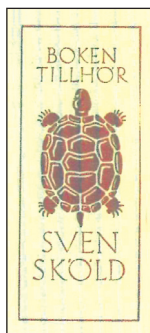
Göran Bergquist (1913–2007), ikonmå-

Ill. 25

Ill. 26

Ill. 27

Ill. 28

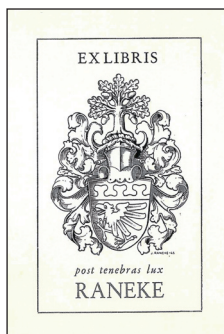
lare, tecknade sitt eget exlibris (ill. 28), tryckt i boktryck.

Den som kan anses vara Kedjas efterträdare som svensk heraldisk konstnär var Jan Raneke (1914–2007), fänrik, reklamchef och fil. dr i heraldik. Förutom doktorsavhandlingen om Bergshammarsvapenboken är han främst känd för att ha använt nålkort – hålkortets föregångare – för systematisering av vapen. Tillsammans med Frithiof Dahlby gav han ut "Den svenska adelns vapenbok", författade "Svenska medeltidsvapen" i tre band, "Nordisk heraldisk terminologi" och "Svensk adelsheraldik" (med systematisering av Klingspors vapenbok) samt en mängd små- och särtryck bl a om heraldisk bildåtergivning och om Skånes, Hallands och Blekinges territoriella vapen. På grundval av de personvapen han tecknade, ofta publicerade i Skandinavisk Vapenrulla (SVR), gjorde han över 200 exlibris, varav ett stort antal egna exlibris, av vilka här återges två. Det första (ill. 29a) tecknade han 1946 och trycktes i boktryck. Det visar den första varianten av hans vapen med en ginstam delad av en molnskura samt

valspråket POST TENEBRAS LUX. Senast 1963 ändrade han vapnet, och molnskuran fick avgränsa själva ginstammen, vilket vapen återges i exlibriset i Ill. 29b från 1968, tryckt i tvåfärgs boktryck, där korpen vänts, så att den blickar mot bokens titelsida. Hans arkiv finns numera på Lunds universitet.

Fredrik Löwenhielm (1916–2008), generalmajor, rikshemvärnschef, ceremonimästare vid K.M.:s hov och hedersledamot i Nationalkommittén för genealogi och heraldik, skrev boken "Svenska ordnar och medaljer" från 1987 och 1998. Han förde ett exlibris (ill. 30) av Bengt Olof Kälde, som visar hans vapensköld överlagd korset för Johanniterorden i Sverige, där han var hederskommendator, och behängd med Konungens guldmedalj i 12:e storleken i serafimerband, Serafimerordens stora ämbetsstecken, som han bar i egenskap av vice kansler och sekreterare vid KMO, samt kommendörstecknet för Svärdsorden 1:a klass.

Den i hög grad omstridde heraldikern Christopher von Warnstedt (1918–1998), fil. kand., läroverksadjunkt och redaktör för Oin-

Ill. 29a

Ill. 29b

Ill. 30

troducerad Adels Kalender 1975, var känd bl. a. för boken "Adel – vad är det?", med annan historieskrivning än von Konows ovan nämnda bok, och uppsatserna "Über das Alter der Heraldik" och "Die Krone als schwedisches Rangzeichen durch neun Jahrhunderte" samt medverkade i "Riddarvapnen från Sonnenburg, ett återfunnet krigsbyte". Han kallades stundom "svensk heraldiks gossen Ruda", använde inte metallerna silver och guld, utan i stället färgerna vitt och gult, samt provocerade omgivningen med tyska järnkorset på sin militära uniform på svenska flaggans dag på stadion. Han startade 1983 i strid mot Svenska Heraldiska Föreningen en egen förening med samma namn och med Svensk Heraldisk Tidsskrift, som utkom med ett enda nummer och med ett omslag plagierat från Berghmans "Heraldiskt vademecum". Innan han bröt med Jan Raneke lät han denne åt sig teckna inte mindre än elva exlibris, som visar hans olika anspråk och pretentioner såsom friherre, ryttmästare och Dr phil. Här återges tre av dem, samtliga tryckta i offset. Det första (ill. 31a) har friherrekrona och en kulbård, som skulle beteckna

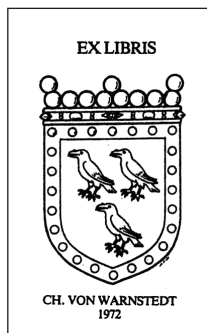
huvudmannaskap. Det andra (ill. 31b) förde han som tysk lantmarskalk och det tredje (ill. 31c) visar ett vapen med sköldhållare, vasar och inte mindre än tre hjälmar. Hans heraldiska bibliotek såldes antikvariskt.

Stig Simmingskiöld (1920–2000), reklamkonstnär och frimurarheraldiker, förde ett alliansexlibris (ill. 32), utfört i skrapteckning 1957 och tryckt i boktryck och typografi. Hustruns vapen till sinister tillhör den schweiziska släkten von Ragué.

Carl-Axel Rydholm (1921–1999), fastighetsägare och redaktör för Vapenbilden, hade ett flertal exlibris, av vilka det bästa visas i ill. 33.

Casimir Sparre Lindhe (1922–2006), teckningslärare, hade en synnerligen egen heraldisk uppfattning, älskade ovala sköldar och publicerade sina idéer i "Variera heraldiska vapen mera" och i "Heraldica hodierna". Han tecknade 1980 sitt i offset tryckta exlibris (ill. 34) med hans provocativa vapen och valspråket INNOCUE VIVITO.

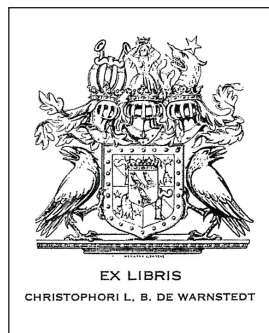
Adam Heymowski (1926–1995), fil. dr, docent och slottsbibliotekarie, författade

Ill. 31a

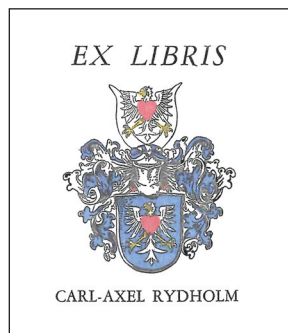
Ill. 31b

Ill. 31c

Ill. 32

Ill. 33

”Från Vasa till Bernadotte” och den postumt utgivna ”Sveriges drottningar – från Vasa till Bernadotte” samt verkade i ovannämnda Arvid Berghmans Heraldiska Stiftelse. Såsom slottsbibliotekarie medverkade han då kungen och drottningen antog sina exlibris av Karl-Erik Forsberg resp. Gunnar Brusewitz. Han hade ett exlibris (ill. 35) tryckt i offset 1979, vars vapen tecknats av den tysk-belgiske heraldikern Carl-Alexander von Volborth.

Rolf Rundström (f. 1929), illustratör, som publicerade vapen i Samlarförbundet Nordstjärnans tidskrift Samlarnytt, tecknade 1961 sitt exlibris (ill. 36), tryckt i offset.

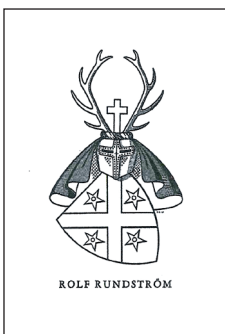
F. d. arkivarien vid Riksarkivet, fil. kand. Bengt Rur (f. 1934) sålde antikvariskt ett under 1950-talet uppbyggt heraldiskt bibliotek, vilket med accessionsnummer och -år noterade, men utan exlibris, delvis förvärvades av mig. Intresserad av exlibris var han senare verksam som sekreterare i Svenska Exlibrisföreningen. Han har skrivit uppsatser i denna förenings årsbok och cirkulär, bl. a. om ovannämnda Arvid Berghman, samt i Bokvännen och i Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven. Han hade tidigare ett kalligrafiskt exlibris, men hans heraldiska exlibris (ill. 37) är tecknat av Vladimir Sagerlund 2000 och tryckt i trefärgs offset.

Ill. 34

Ill. 35

Ill. 36

Ill. 37

Leif A. Pahlsson (f. 1935), skriftställare och redaktör för *Ointroducerad Adels Kalender* 1967 och 1970, har i *Svensk Numismatisk Tidskrift*, *Meddelanden från Armémuseum* och *Samlarnytt* skrivit artiklar om framförallt förtjänsttecken. Han har ett av Sven Sköld 1956 tecknat exlibris (ill. 38), tryckt i boktryck och typografi och med valspråket CUM DEO PRO REGE ET PATRIA. Som brevhuvud har han använt enbart hjälmprydnaden.

Den som efterträdde David Friefeldt som vapenmålare hos KMO var kyrkokonstnären Bengt Olof Kälde (f. 1936), som var luteransk munk i Österrike och USA. Redan som elev vid Uppsala Högre Allmänna Läroverk tecknade han ett vapen för denna skola med en färla och ett ris. Han tecknade redan 1952 sitt första egna exlibris (ill. 39a), tryckt i boktryck och försett med den förr inte sällan förekommande raden för anteckning av accessionsnummer och -år. År 1985 tecknade han ett exlibris (ill. 39b), tryckt i offset och med vapnet vänt mot titelsidan. Det har legenden latiniserad och med valspråket ORA ET LABORA. Ett alliansexlibris (ill. 39c)

från 1988, tryckt i boktryck, upptar även den av honom komponerade vapenskölden för hustrun Anne Lockman. Hans hjälm kröner bägge sköldarna och kresten har lansfanorna riktade åt sidorna, och hjälmteckets flikar har ändarna liljeformade. Hans verk beskrivs i boken "Bengt Olof Kälde – kyrkokonstnär och heraldiker" av Tord Harlin och Oloph Bexell från 2006. Även Kälde's förnämliga exlibriskonst bör nämnas, som tyvärr försumrades i denna bok.

Bo Johnson Theutenberg (f. 1942), jur. dr, adjungerad professor, ambassadör och kapten i Flygvapnets reserv, har varit medlem av Svenska Nationalkommittén för Genealogi och Heraldik samt av Riksarkivets Heraldiska nämnd. Han har med utgångspunkt

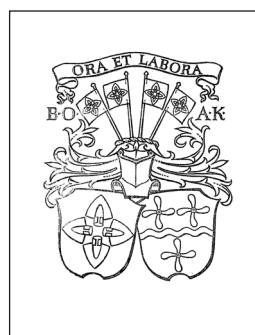
Ill. 38

Ill. 39a

Ill. 39b

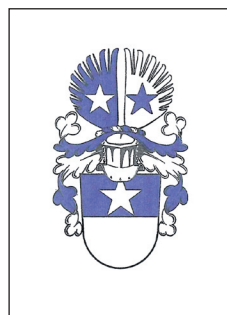
Ill. 39c

Ill. 40

Ill. 41

Ill. 42

från sin släkt och ordensanknytning författat uppsatsen "Medeltidssläkten Tysk i Västergötland – förbindelser och skönjbara samband" och böckerna "Folkungar och korsridare" och "Mellan liljan och sjöbladet". Hans exlibris (ill. 40) tecknades 1982 av Jan Raneke och trycktes i boktryck. Släkten, vars namn tidigare var Johnson, härstammar från en släkt Tysk i Västergötland, vars namn antagits efter latinisering, och räknar även anor från Forstena-ätten, varför vapnet utgör en differentiering av dess vapen.

Bibliotekarien och kyrkvärden Jan-Eric Olsson (f. 1943), Eksjö, har utan vidare rekordet i deltagande i internationella heraldikkon-

gresser med början i Haag 1964 vid 21 års ålder. Sedan har det bara fortsatt via Paris, Bern, Wien, Liège, München, London etc. Vid ett trebetygsseminarium vid Uppsala universitet den 3 februari 1969 framlade han uppsatsen "Teorierna om ursprunget till riksvapnets tre kronor". Hans exlibris (ill. 41) är kalligrafiskt och tillkom långt innan han antog ett eget vapen. Det är på 1960-talet utfört i kalligrafi av Marita Norin och tryckt i boktryck.

Per Nordenvall (f. 1943), fil. kand. och f. d. riddarhusgenealog, har utgivit verket "Kungliga Serafimerorden 1748–1998" med alla serafimersköldarna och är ordförande i Heraldiska Samfundet. Han för ett 1967 av

Ill. 43a

Ill. 43b

Ill. 43c

Jan Raneke tecknat exlibris (ill. 42), tryckt i tvåfärgs boktryck.

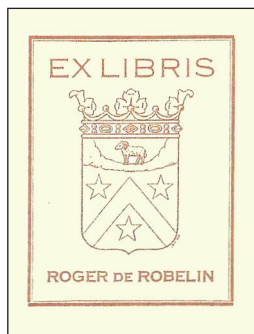
En i heraldiska kretsar på 1960-talet förekommande person är konstnären och organisten Eric Wreding (f. 1948). Han var 1966-77 organist i Kristus-Konungens katolska församling i Göteborg, varvid han satte sin personliga prägel och smak på församlingssången och avskaffade bl. a. den psalmbok man använde. Släkten Wreding från Baltikum dog ut 1925, men namnet återupptogs 1964 liksom en brisering av vapnet av ättlingar på spinnsidan, som tidigare hette Löw (se SVR 170). Omkring 1970 utformade Eric Wreding en rad släktvapen, av vilka 15 registrerades i SVR. Trots en ovilja mot umgänge med andra heraldiker deltog han i kongressen 1970 i Wien och uppträdde då till allmän förundran i något som tolkades som Malteserordens röda uniform. Han tecknade åt sig ett exlibris (ill. 43a), i vilket vapnet har en krönt öppen adelshjälm, och ett (ill. 43b) med sköldbilden i en vapenfana, bägge tryckta i boktryck. Han kallade sig "greve" och "von Wreding", och för åbe-

ropande av äldre rätt till dessa titlar gjordes ett tredje "exlibris" (ill. 43c), som uppges tecknat "1908".

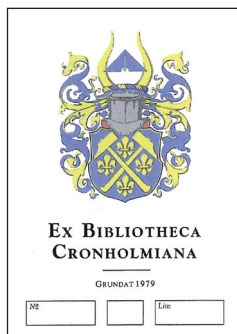
Roger de Robelin (f. 1953), fil. kand. och redaktör för den av von Warnstedt 1983 utgivna Svensk Heraldisk Tidskrift, har ett 1977 av David Friefeldt tecknat exlibris (ill. 44), tryckt i offset.

Carl Gunnar Cronholm (f. 1953), direktör, Göteborg och Frankrike, har författat den heraldiska godshistorien "Broxvik, numera Östanå, Gränna" och "Syreneholms gård", men är kanske mest känd för den icke heraldiska boken "Mordet på sanningen" om Dag Hammarskjölds död. Cronholm för två exlibris av Jan Raneke, varav det första (ill. 45a) är tryckt i fyrfärgs offset och det andra (ill. 45b) graverat i stål 1989 och med en bild av Syreneholms gård. Som framgår har exlibrisen plats för notering av accessionsdatum och placering.

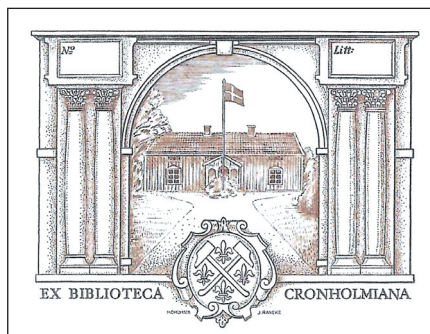
Jonas Arnell (f. 1964), politiskt sakkunnig, har ett exlibris (ill. 46) av Davor Zovko, tryckt i fyrfärgs offset 2006. Valspråket FESTINA LENTE på det tyvärr svårlästa språkbandet.

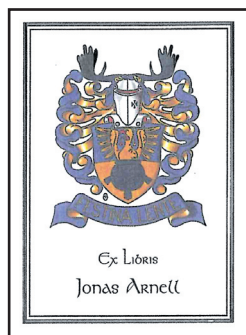
Ill. 44

Ill. 45a

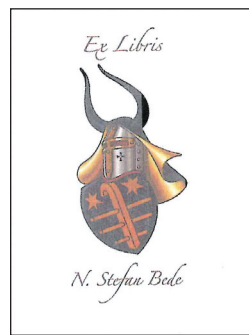
Ill. 45b

Ill. 46

Ill. 47

Ill. 48

Jesper Wasling (f. 1967), fil. mag. och journalist, Borås, är ledamot av Svenska Vapenkollegiet och sekreterare i Svenska Heraldiska Föreningen. Han har författat "Medeltidens härold" och är medförfattare till "Heraldiken i Sverige" och "Heraldik för nybörjare". Han för ett 2007 i färgoffset och typografi tryckt exlibris (ill. 47) med vapnet tecknat 1989 av Thomas Falk.

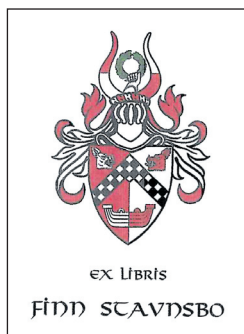
N. Stefan Bede (f. 1968), skivbolagsdirektör, Göteborg, har ett exlibris (ill. 48) av Davor Zovko, tryckt i färgoffset 2006.

Finn Stavnsbo (f. 1968), Strängnäs, har

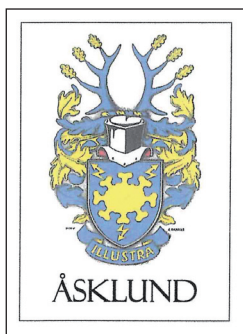
ett exlibris (ill. 49) av Jesper Wasling, tryckt i färgoffset 2006.

Henric Åsklund (f. 1970), civilingenjör och tekn. dr, har ett exlibris (ill. 50a) av Jan Raneke och ett (ill. 50b) av Magnus Bäckmark, bägge tryckta i färgoffset 2006. Valspråket ILLUSTRAT i det första har i det andra utvidgats till ILLUSTRAT DE HERALDICA. Där visas till häst ägaren med hjälm och vapenbaner såsom ordförande för Svenska Heraldiska Föreningen jämte en del av styrelsen på liknande sätt.

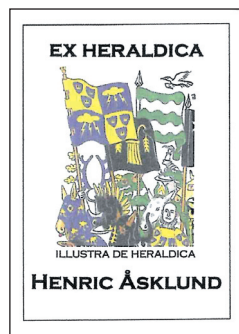
Magnus Bäckmark (f. 1974), fil. kand.,

Ill. 49

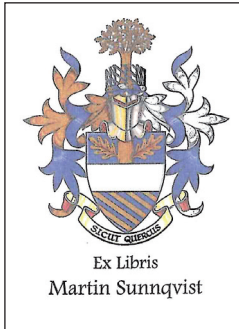
Ill. 50a

Ill. 50b

Ill. 51

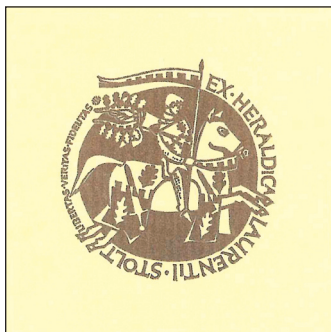
Ill. 52

genealog och heraldisk konstnär, har skrivit "Kort handledning till vapenbäraren" och "En blixtrande historia" och är medförfattare till "Heraldiken i Sverige", "Kyrkans märken – vapen, stämplor, sigill, emblem" och "Heraldik för nybörjare" samt är redaktör för Vapenbilden och Svenska släktkalendern. Vid heraldikkongressen i Brügge 2004 tecknade han en "Liber Amicorum Brugensis" med deltagarnas vapen i färg. Han för ett av honom själv 1999 tecknat exlibris, opus 1 (ill. 51), tryckt i offset.

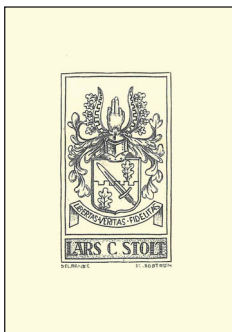
Martin Sunnqvist (f. 1975), jur. lic., hov-

rättsassessor och ordförande i Svenska Vapenkollegiet, har under titeln "Släktvapenrätt" utfört ett examensarbete för 20 poäng. Han för ett exlibris (ill. 52) av Marie Lynskey, tryckt i fyrfärgs offset 2006 och med valspråket SICUT QUERCUS.

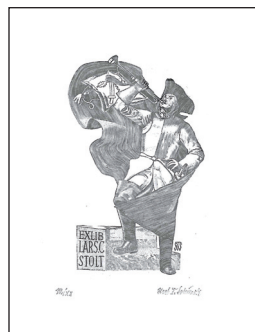
Till sist skall vi granska tre exlibris för mig själv, Lars C Stolt (f. 1932), patentkonsult emeritus, f. d. ordensheraldiker i Timmermansorden och Par Bricole, f. d. svensk redaktör för Heraldisk Tidsskrift och ledamot av Svenska Vapenkollegiet. Jag var 1985–2009 ordförande för Svenska Exlibrisföreningen,

Ill. 53a

Ill. 53b

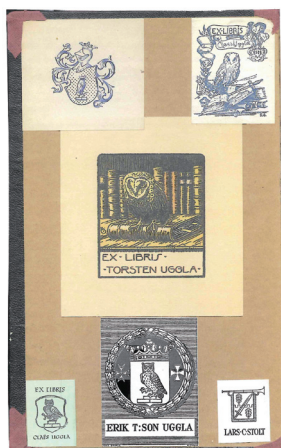

Ill. 53c

och som många exlibriser har jag en lång rad egna exlibris för olika böcker och för byte, av vilka här visas tre. Ett av mina första exlibris (ill. 53a) beställdes från Bengt Olof Kälde, då denne 1966 var evangelisk munk i Österrike. Det är Kälde's opus 25 och är avsett för mitt heraldiska bibliotek, vänt mot bokens titelsida och tryckt i boktryck. Av den kände exlibristen Carl A Salmonson ansågs det vara det bästa exlibriset inte enbart av Kälde utan överhuvudtaget. År 1974 beställdes av Göran Boström ett exlibris i kopparstick (ill. 53b), som märkligt nog av honom felaktigt betecknats "del Raneke". Formgivningen är nämligen Boströms, och innehållet är komponerat av mig. Bägge dessa exlibris har mitt valspråk LIBERTAS VERITAS FIDELITAS. Till sist visas i Ill. 53c ett kopparstick, opus 118, stucket 1982 av österrikaren Herbert Toni Schimek, den siste av den kända Cossman-skolan. Det är en parafras på Gustaf Cederströms målning "Revelj", i vilken karolinens trumpetfana har min sköldbild. Detta exlibris är i första hand avsett för mitt militärhistoriska bibliotek, och genom den

exklusiva konstären har den även stort värde på bytesmarknaden.

Slutligen visas insidan av frampärmen av mitt exemplar av Swea och Götha Höfdinga-Minne sedan 1720 av Aug. Th. Låstbom med en proveniens med exlibris från fem tidigare ägare i följd av åttan Ugglas: akademiräntmästaren Konstantin H. Ugglas, häradshövdingen Claes Ugglas, krigsdomaren Torsten Ugglas, kammarherren Erik T:son Ugglas og patenträttsrådet Claes Ugglas.

Heraldisk litteratur siden sidst

Grünenberg – igen og bedre

Armorial Grünenberg.

Édition critique de l'armorial de Conrad Grünenberg (1483) présenté par Michel Pastoureau, édité par Michel Popoff.

560 sider, € 150,-.

Riproduzione dello stemmario (1483) opera di Conrad Grünenberg. Secondo il fac-simile pubblicato a Görlitz nel 1875. € 250,-.

Edizioni Orsini del Marzo, Milano 2011.

Egentlig bør man jo lade være med at anmelde en udgivelse, hvor man selv har lavet en udgave af grundmaterialet. Men da både tilgang og medie er forskellige, så går det nok alligevel. Det kræver mange penge eller særdeles gode forbindelser at udgive våbenbogsmanuskripter fra middelalderen. Moderne teknik gør nok sætning og trykning overkommelig, men affotografering og afgift til bibliotek eller arkiv kan løbe op, når der er tale om mere end 350 sider som her. Så man kan enten gøre som undertegnede og andre: lave en blasoneret udgave eller læne sig op ad en af de digitalkopier, som efterhånden mange biblioteker og arkiver lægger på internettet, eller man kan genudgive en af de facsimiler, hvor kopirettighederne er udløbet.

Forlaget Orsini del Marzo gør begge dele, og har nu genudgivet tegningerne fra Still-

Ill.1 Grünenberg fo.86v, nos.703 Nassau – 707 Hohenlohe aftegnet efter Berlin-manuskriptet med eksempler på brugen af flere hjelmtegn. Nassau-våbenet er ledsaget af symboler for St.Sebastian. Den tilsvarende side i München-manuskriptet er p.123 (nos. 574-578).

Examples of the use of multiple crests copied from the Berlin manuscript. The Nassau arms is accompanied by symbols of St. Sebastian.

fried & Hildebrand's fine facsimile af *Des Conrad Grünenberg Ritters und Bürgers zu Constenz Wappenbuch* fra 1875, incl. supple-

mentet fra 1883. Denne udgave er væsentlig pænere, og ikke mindst mere ordentlig, end den dyre og gyselige udgave fra 2005 ved Maurice Grinberg (anmeldt af Sunil Saigal i *Heraldisk Tidsskrift*, 2008, 98:381-384). Derudover findes der på markedet en udgave fra 2009 på forlaget Fines Mundi og desuden en fra Verlag Degener fra efteråret 2011.

Men set fra anmelderens side er det væsentligste ved Orsini del Marzo-udgaven kommentarbindet skrevet (på fransk) af Michel Popoff med forord af Michel Pastoureau (33 sider, kan downloades fra www.orsinidelmarzo.com). Ingen af fransk heraldiks to kyndige siamesiske tvillinger behøver nærmere omtale, så lad mig begynde med konklusionen. Det er en fremragende kommentar såvel til våbenbogen som til de enkelte våbener og en god indgang til viden om de familier, hvis våbener er afbildede. Desuden er der mange små noter om de personer, som levede omkring 1480. Denne udgave bør stå på enhver heraldikers hylde, den kan ikke laves meget bedre.

Når det er sagt, så må det tilføjes, at kommentarerne og ikke mindst referencerne er prægede af at både Popoff og Pastoureau har været afdelingsledere på det franske nationalbibliotek. De har den professionelle biblioteksreferents uvilje mod at registrere arbejder, som kun findes på internettet. Mange af værkerne i den omfattende bibliografi vil næppe kunne ses andre steder. Dog er det en ulempe, at en del referencer kun er angivet delvis under de enkelte styknumre og ikke med fuld citering i bibliografien. Popoff har været så venlig at tilføje en konkordans, våben for våben, med min engelsksprogede udgave fra 2009 (blandt de tyske våbenbøger

på www.armorial.dk). Når to udgaver laves uafhængigt af hinanden vil der selvfølgelig være en del forskelle i identifikationerne, men her er der kun få af knap 2300 våbener, og de fleste skyldes forskelle i de tilgængelige referenceværker. Desværre er der mange våbener, som det ikke har været muligt at identificere – en del formentlig fordi de er rene fantasistykker.

Et mere væsentligt aspekt er den forskellige tilgang Popoff og jeg har haft. Popoff har forestået en næsten perfekt kommentar til Stillfried's facsimile, men den har betydelige svagheder som kommentar til de tre bevarede manuskripter (GStA VIII.HA.II.21, originalen; BSB *cgm.145*, pragtkopien; BSB *cgm.9210*, senkopien, af ringe værdi; se p.6 i min udgave). Den væsentligste er at Stillfried's tegner har overset og ikke aftegnet ca. 20 sider med omkring 120 våbener i sin hovedkilde, originalen på papir som nu findes på Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz in Berlin-Dahlem. En mindre svaghed følger heraf: nummereringen. Popoff's styk-numre følger sidenummereringen i såvel Stillfried-facsimilen som GStA-manuskriptet – men de udeladte våbener kan føre til en smule forvirring, hvis man skulle have lyst til at se originalen, og så er der en lille nummerforvirring omkring fo.76r/86r-bis. Men der er ikke mange, som har set originalen. Popoff har næppe set den, i hvert tilfælde har P&P ikke noteret, at rækkefølgen af sider i originalen i dag ikke følger sidenummereringen. P&P har ligeledes set bort fra, at rækkefølgen i pragtudgaven på pergament, som findes på Bayerische Staatsbibliothek in München, må være den oprindelige. Originalen har været udsat for mindst

to forbytninger af sider, en før og en efter at sidetallene er påført – og begge efter at pragtudgaven blev kopieret. Det fremgår af den logiske sammenhæng mellem våbenerne. En fuldstændig konkordans mellem original (GStA), pragtudgaven (BSB) og Popoff/Stillfried samt nogle supplerende noter er nu tilføjet på www.armorial.dk.

Som nævnt har originalen fra GStA været hovedkilden til Stillfried-facsimilen, hvortil der er tilføjet en del korrektioner samt enkelte våbener fra pragtkopien fra BSB. De to velkendte sider med hjelmskue og bannerne for turneringsselskaberne findes kun i BSB-kopien. Tilføjelserne er let kendelige på forskellene mellem tralleshjelmene. Af plads- og dermed følgende omkostningshensyn har Stillfried's tegner indført en del våbener fra halvfylde sider, hvor der har været tomme pladser på de fuldt afbildede sider. Det kan give en mindre forvirring med et par grever blandt friherreerne, men kunstgrebet er fuldt forståeligt. Mere trist er det, at P&P ikke har forsøgt at vurdere den oprindelige sammenhæng og tilrettelæggelse af Grünenbergs arbejde. Deres viden og netværk er uden sammenligning imponerende. Navnlig i Pastoureaus indledning er der adskillige detaljer, som jeg enten har udeladt eller ikke kendt til. P&P anfører, helt korrekt, at hovedkilden til mange af våbenerne (og, kan man tilføje, hovedideen bag værket) er Richental's kronik over kirkekoncilet i Konstanz 1414-1418 (udgivet i 2011 på www.armorial.dk) og at der er ligheder med flere af de sydtyske våbenbøger. Vi kan kun være enige om, at Grünenberg's våbenbog og Stillfried's facsimile har haft en enorm betydning for både senmiddelalderens og re-

Ill.2 Eksempel på Stillfried's samling af våbener fra fos. 99v, 101v og 104v på en enkelt side.
Copies of arms from fos.99v, 101v and 104v placed on one page in the Stillfried facsimile.

naissancens samt den nyere tids våbenmalere og heraldikere, og er et hovedværk, som bør kendes og have. Men hvem har samlet og malet våbenerne? Her er P&P tøvende. De anfører, at professionelle malere må have været involveret, men er vage omkring Grünenberg's personlige indflydelse og medvirken. Han var jo praktiserende arkitekt og må have kunnet tegne. Der er ikke tvivl om at en del våbener er indsamlet af Grünenberg. Som anført af såvel P&P som mig, har der været en udveksling af våbener mellem Grünenberg og Falvy-familien. Det fremgår

af de gensidige våbener og navne, som findes her og i *Le Breton*-våbenbogen (anmeldt i *Heraldisk Tidsskrift*, 2005, 91:52-55), der var ejet af den parisiske Falvy-familie omkring 1460. At alle våbenerne er indsamlet af Grüenberg, tvivler jeg på. Min fornemmelse er at det kunstneriske arbejde er udført på et af de lokale værksteder – efter en idé og under vejledning og opsyn af Grüenberg – men udfra en blanding af hans optegnelser, lånte bøger og værkstedets egne arkiver eller materialer. Hovedparten af våbenerne kan tilskrives familier inden for en radius af 120 km fra Konstanz og genfindes i andre våbenbøger fremstillet i byerne omkring Bodensøen. Eller rettere: i principet genfindes, for nok er figurerne i almindelighed korrekte, men mange af farvesætningerne synes at afvige fra, hvad der kendes fra andre og mere troværdige kilder – og en del af hjelmtegnene er formentlig resultater af Grüenberg's kreative fantasi. Våbenbogen er et pragtfuldt stykke kunsthåndværk, men man bør være forsigtig med at bruge den som det eneste heraldiske kilde-materiale.

En sidste kommentar: man kan være uenig i P&P's valg af tilgang til en moderne kritisk udgave af en middelaldervåbenbog, men de kan og skal ikke kritiseres for at have valgt at genudgive en facsimile frem for at forsøge at rekonstruere det oprindelige manuskript. Denne alternative tilgang var min. Pastoureau tager fejl, p.xxxii, når han anfører at min udgave er baseret på BSB-pragtkopien. Det er den ikke, den er baseret på de to samtidige manuskripter. At den så i sin nummerering svarer til BSB-kopien, er en følge af, at denne, logisk set, må have været den oprindelige. Våbenbogen er en stramt komponeret tribut til det velordnede samfund og de ridderlige idealer. I fem kapitler vises ridderskabets basis, rigets fundament, den kendte verdens herskere (med fantasivåbener for de ikke-kristne), fyrster og højadel, en række turneringsselskaber og til sidst et udvalg af den lokale adel. Dertil kommer, at våbenbogen også er en væsentlig kilde til tidlige ridderordensinsignier, herunder den danske elefantorden.

Steen Clemmensen

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i ét eksemplar, mens forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig intet ansvar for uopfordret indsendte manuskripter, billeder m.m., men returnerer i øvrigt billedmateriale efter brugen.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med 1 ½ linjes afstand og 4-5 cm bred margen. Forkortelser bør så vidt muligt undgås (altså ikke H.T. eller lignende, men: Heraldisk Tidsskrift). *Referencer og litteratur* samles efter artiklen eller indsættes evt. i *Noter*. Egentlige artikler skal være forsynet med et *abstract* på engelsk. Normalt skal dette være på 100–200 ord – ca ½ trykside. I tillæg til dette sammendrag skal der foreligge forslag til nøgleord (*keywords*), dog ikke flere end max. 5–10 ord pr. artikel.

Artikler og anmeldelser sendes elektronisk tillige med en udskrift på papir. Det digitale materiale kan om nødvendigt sendes på CD/DVD. Den elektroniske tekst leveres som Word eller RTF. Hvis tekst og billeder tilsammen har en datamængde på under 20 MB, kan det digitale materiale dog sendes som e-post. Den elektroniske tekst bør kun vise én teksttype, altså uden kursivering, fed type eller understregninger. Sådanne markeringer kan derimod angives i det vedlagte manuskript. I den elektroniske tekst må der ikke bruges automatisk orddelingsfunktion eller tabulator ved linjeskift. Der må ikke forekomme blanke linjer mellem afsnittene. Der skal bruges automatisk funktion til slutnoter. I papirudskriften kursiveres titler på bøger og tidsskrifter, der henvises til, og forfatternavn, titel og udgivelsesår og -sted anføres.

Anmeldelser forsynes med overskrift af følgende indhold og med tegnsætning som anført: Forfatterens/forfatternes navn/e: Bogens titel (evt. undertitel eller skriftrække). Udgivelsessted, forlag, årstallet på titelbladet og eventuelle ISBN/ISSN-numre. Antal sider (evt. romertal + arabertal, f.eks. XII, 356 s.). Ved illustrerede værker antal plancher eller blot ill., antal kort. Pris i oprindelseslandets valuta.

Billeder. Billedtekster skrives ligeledes for sig og nummereres fortløbende. Der bruges betegnelsen Ill./ill. både i brød- og billedtekst. Billedernes omtrentlige placering i brødteksten markeres i margenen. Billedforslag med tilhørende undertekster vedlægges samtidig med, at manuskriptet indsendes. Billedteksterne skal foreligge på et af de skandinaviske sprog samt på engelsk.

Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme i manuskriptet. Når manuskriptet er godkendt og korrekturen foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke ventes fulgt af redaktionen. Dersom rettelser mod manuskript er tvungende nødvendige, betales de af forfatteren.

Efter udsendelsen af tidsskriftet får forfatteren et antal heraf, svarende til antallet af trykte sider i artikkelen.

Societas Heraldica Scandinavica forbeholder sig som udgiver af Heraldisk Tidsskrift retten til at publicere sammenfatninger af artiklerne på selskabets hjemmeside og i internationale forskningsdatabaser. Societas Heraldica Scandinavica forbeholder sig endvidere retten til at genpublicere de trykte artikler på selskabets hjemmeside under "open access" principperne efter en vis karenstid.

Societas Heraldica Scandinavica

Stiftet 1959 i København, er samlingspunktet for alle heraldisk interesserede i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige. Heraldisk Selskab har styrelsesmedlemmer i alle de nordiske lande, og foruden Heraldisk Tidsskrift udsender det skriftserien Heraldiske Studier. Heraldisk Selskabs hjemmeside er på adressen: www.heraldik.org

Heraldisk Selskabs styrelse

FORMAND: Professor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, aih, FRHistS

Tesdorpsvej 59, DK-2000 Frederiksberg, Danmark – kurrild-klitgaard@heraldik.org

NÆSTFORMAND: Universitetslektor, jur.dr. et fil.kand. Eric Bylander, Sverige – bylander@heraldik.org

SEKRETÆR: Hovrättsassessor, jur.lic. Martin Sunnqvist

Hantverkaregatan 9 D, SE-261 51 Landskrona, Sverige – sunnqvist@heraldik.org

KASSERER: Specialkonsulent, Ph.D. Niels Arne Dam – dam@heraldik.org

REDAKTØR HERALDISK TIDSSKRIFT: Rådgiver, cand.mag. Kaare Seeberg Sidselrud, aih, Norge – sidselrud@heraldik.org

REDAKTØR SKANDINAVISK VAPENRULLA: Kgl. våbenmaler, cand.mag. Ronny Andersen

Amalienborg Slotsplads 7 E, DK-1257 København K, Danmark – andersen@heraldik.org

WEBREDAKTØR: Fil.stud. Jens Christian Berlin, Sverige – berlin@heraldik.org

REDAKTØR ELEKTRONISK NYHEDSBREV: Teol.stud. Claus K. Berntsen, Sverige – berntsen@heraldik.org

SALGSANSVARLIG: Civilingeniør, cand.polyt. Bo Møller

Bækkeskovvej 23, DK-2700 Brønshøj, Danmark – moller@heraldik.org

Heraldisk konsulent, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, AIH, Danmark – bartholdy@heraldik.org

Heraldisk rådgivare, fil.mag. Wilhelm Brummer, Finland – brummer@heraldik.org

Cand.mag. et art. Carl-Thomas von Christiernson, Danmark – christiernson@heraldik.org

Matthías Arni Jóhannsson, Island – johannsson@heraldik.org

Forskardoktor, Ph.D. Antti Matikkala, aih, FSA, FRHistS, Finland – matikkala@heraldik.org

Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen – nissen@heraldik.org

Advokat Tom S. Vadholm, Norge – vadholm@heraldik.org

Skrivende medarbejdere i Heraldisk Tidsskrift nr. 105

Harald von Knorring, slottsfogde – haraldvonknorring@hotmail.com

Lars C. Stolt, patentkonsult – stolt.lars@uvtcmail.se

Steen Clemmensen, cand. scient. – sclem@ofir.dk

